

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA FAKULTETI**

RO'ZMETOVA MEHRIYO
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasining
5120100 – filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) ta'lif yo'nalishi bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

dots.v.b. B.Rahimova

Urganch – 2016

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA

(fakultet nomi)

O'zbek tili va adabiyoti

(kafedra nomi)

**ADABIY SUHBAT O'ZBEK ADABIY TANQIDCHILIGINING FAOL JANRI
SIFATIDA (U.NORMATOV SUHBATLARI MISOLIDA)**

(bitiruv malakaviy ish mavzusining nomi)

Bajaruvchi:

Ro'zmetova Mehriyo

Ilmiy rahbar:

dots.v.b. Bekposhsha Rahimova

Urganch shahri – 2016 yil

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

FİLOLOGİYA

(fakultet nomi)

O‘zbek tili va adabiyoti

(kafedra nomi)

BITIRUV MALAKAVIY ISHNI BAJARISH BO‘YICHA TOPSHIRIQLAR

REJASI:

- 1. Talaba** Ro‘zmetova Mehriyoga Universitet rektorining “_____” sonli _____ 201_____ yil buyrug`i bilan bitiruv malakaviy ish bajarish uchun “Adabiy suhbat o`zbek adabiy tanqidchiligining faol janri sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida) mavzusi tasdiqlangan.
- 2. Kafedra majlisining qaroriga binoan** dots.v.b. B.Rahimova bitiruv malakaviy ishini bajarishga rahbar qilib tayinlangan.
- 3. Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilmasi:** bitiruv malakaviy ish kirish, 2 bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.
- 4. Bitiruv malakaviy ish uchun ma`lumotlar:** O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov asarlaridan, mavzuga oid ilmiy-nazariy manbalardan, maqola va monografiyalardan, matbuot materiallaridan olindi.
- 5. Bitiruv malakaviy ishgaga _____**
_____ ilova qilinadi.

Bitiruv malakaviy ishni bajarish jadvali

<i>Nº</i>	<i>Bajarilgan ishning mazmuni</i>	<i>Bajarish muddati</i>
1	Mavzuni kafedrada tasdiqlatish	2015-yil, sentabr
2	Bitiruv-malakaviy ishini yozish nizomi bilan tanishish.	2015- yil, oktabr
3	Mavzu bo‘yicha manba yig‘ish, tegishli nazariy adabiyotlarni o‘rganish	2015-yil, noyabr
4	O‘rganilgan adabiyotlarni tahlil qilish,	2015- yil, dekabr
5	Yig‘ilgan materiallarni tizimlashtirish, kartochkalar tuzish	2016- yil, yanvar
6	Tanlangan mavzuni tadqiq qilishning ilmiy tahlil metodlarini o‘rganish	2016- yil, yanvar
7	To‘plangan materiallar asosida ishni kirish qismini yozish	2016- yil, fevral
8	Ishni birinchi bobini yozish	2016- yil, fevral
9	Ishning ikkinchi bobini yozish	2016- yil, mart
10	Ishning xulosa qismini yozish	2016- yil, mart
11	Adabiyotlar ro‘yxatini yozish	2016- yil, aprel
12	Ishni rahbarga tahrir qilish uchun taqdim qilish	2016- yil, aprel
13	Ishning dastlabki himoyasi	2016- yil, aprel

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

dots.v.b. B.Rahimova

Bajaruvchi talaba:

Ro‘zmetova Mehriyo

Topshiriqlar rejasiga va jadvali kafedra majlisida (**201__ “____” _____ da**) tasdiqlandi (**«____» - sonli bayonnomasi**).

Kafedra mudiri: dots. D. G`ayipov _____
(imzo)

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO‘YICHA RAHBARNING MULOHAZALARI

Talaba: Ro‘zmetova Mehriyo

Bitiruv malakaviy ish mavzusi: Adabiy suhbat o`zbek adabiy tanqidchiligining faoliyati sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida)

Bitiruv malakaviy ish hajmi: ____ sahifa

Tushuntirish qismi: ____ sahifa

Mavzuning dolzarbligi: Har bir davr tanqidi janrlari o`ziga xos xususiyatlari va taraqqiyot yo`llari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, har bir munaqqid adabiy-tanqidiy asar yaratar ekan, o`ziga xos uslub va qarashlarga egaligini namoyon etadi, adabiy jarayonni boyitadi. Ularning mahoratini shu jihatdan tadqiq etish janrlar tabiatini belgilashda muhimdir, shu bois tanqid janrlari dinamikasi, ichki xususiyatlarini tadqiq etish nafaqat adabiy tanqidchiligidan, balki butun adabiyotimizni rivojlantirishga katta hissa qo`shadigan omillardan biridir.

Binobarin, adabiy tanqidning janrlar tarkibi va tabiatini, genezisi, ilmiy-nazariy mohiyati, xususiyatlari, ilmiy asarlarning tuzilishini tadqiq etish adabiyot rivoji, yozuvchi va munaqqidlar ijodi, kitobxonalar dunyoqarashi va ma’naviyatining shakllanishi, jamiyat estetik tafakkuri takomilida tutgan o’rnini belgilashga asoslangan tadqiqotlar yaratish muhim vazifalardandir.

Adabiy-estetik qarashlarni ifodalovchi adabiy tanqid mazmun va shakl jihatidan betakror ijod ko`rinishidir. U badiiy adabiyot bilan kitobxon o’rtasidagi muhim vosita sifatida jamiyatga emotsiyal-estetik ta’sir ko`rsatib, uni davrning ilg‘ori

g‘oyalari ruhida tarbiyalaydi. Shu sababli u mazmun tomonidangina emas, shakl jihatidan ham tadqiq qilinishi zarur. Chunki adabiy tanqid muayyan tizim sifatida barqaror ekan, uning tarkibiga kiruvchi har bir janrning o‘z o‘rni, vazifasi, xususiyatlari mavjudki, ularni mufassal o‘rganish adabiyot taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Adabiy tanqid janrlari ichida eng faol va samaralisi bu adabiy suhbat janri hisoblanadi. Mazkur janrning o‘ziga xos xususiyatlarini kengroq yoritish, tanqidchi mahorati, aytilayotgan fikrning salmog‘i, yozuvchi va o‘quvchiga ta’siri va ko‘tarilayotgan muammolar, shaxsiy fikrni qadrlash, tahlil va talqin masalalarini keng planda yoritish mavzu dolzarbligini belgilaydi.

Bitiruvchi umumkasbiy va maxsus tayyorgarligining tavsifi: Talaba barcha fanlarni to‘la o‘zlashtirib, ularni amaliyatga qo‘llash ko‘nikmasiga ega.

Bitiruvchi talabaning mustaqil ishni bajarish layoqati, maxsus adabiyotlardan foydalanish qobiliyati va shaxsiy xususiyatlari: Ish talabaning adabiy, ilmiy, tanqidiy asarlar tahliliga ijodiy yondashishi, mustaqil fikrlash qobiliyatidan dalolat bo‘lib, ma’qullashga arziyi. Bitkazuvchi mavzuni atroflicha o‘rganib, tegishli ilmiy va badiiy adabiyotlardan foydalana olgan. O‘zining mutaxassisligi bo‘yicha fikrlashga layoqatli, yangilikka intiluvchan, tashabbuskor, o‘z ustida muntazam ishlaydi. Atrofdagi insonlar bilan muomalasi yaxshi, har bir ishga mas`uliyat bilan yondashadi.

Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari: Ma’lumki, adabiy suhbatlar o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi qator adabiyotshunos va munaqqidlar faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Adabiy-tanqidiy suhbat suhbatdosh-ijodkorlarning ijodiy qiyofasi va qalbini chuqurroq anglab olish uchun kitobxonga yordam beradi. O‘quvchini adabiyotning nazariy masalalari, yozuvchi olami, asar va qahramonlarning yaratilish tarixi bilan yaqindan tanishtirishda muhim o‘rin tutadi. Faqat suhbatlar jarayonidagina bunday imkoniyatlar bo‘lishi mumkin. Ko‘pchilikda yangi fikr uyg‘otish, mavjud fikrlarni mustahkamlash va yanada kengaytirish, ayrim fikrlardan esa voz kechishda suhbatlarning, davra suhbatlarining ahamiyati nihoyatda muhimdir.

Bitiruv malakaviy ishga qo‘yilgan talablarning bajarilish darajasi: Talaba Mehriyo Ro‘zmetovaning “Adabiy suhbat o‘zbek adabiy tanqidchiligining faol

janri sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida)” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining bitiruv malakaviy ishlariga qo‘yilgan talablarga to‘la javob bera oladigan ish bo‘lib, uni himoyaga tavsiya etish mumkin.

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

f.f.n. B.Rahimova

2016 yil «___» may

Urganch davlat universiteti

Filologiya fakulteti

**5120100 – filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) ta‘lim yo‘nalishi 403-guruh
talabasi Ro‘zmetova Mehriyoning bitiruv malakaviy ishiga**

TAQRIZ

Malakaviy ish mavzusi: Adabiy suhbat o‘zbek adabiy tanqidchiligining faol janri sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida)

Malakaviy ishning hajmi: so‘zdan iborat.

Tushuntirish qismi varaqlar soni: ____ sahifadan iborat.

Bitiruv malakaviy ish mavzusining dolzarbliji va berilgan topshiriqqa mosligi: Ishning mavzusi dolzarb bo‘lib, berilgan topshiriqqa mosdir.

Bitiruv malakaviy ishning “Kirish” qismida va ilova qilingan materiallarning tarkibi va bajarilish sifati: Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbliji va o‘rganilganlik darajasi, metodologik asosi va muhim manbalari, maqsad va vazifalari, ilmiy-amaliy ahamiyati, tarkibiy tuzilishi va hajmi o‘z aksini topgan bo‘lib, talablarga to‘la javob beradi.

Malakaviy ishda ilmiy manbalar. Fan-texnika innovatsiya yutuqlari natijalaridan foydalanilganligi: Bitiruv malakaviy ishda ilmiy-nazariy va badiiy adabiyotlardan, innovatsiya yutuqlari natijalaridan unumli foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy-uslubiy va texnik-iqtisodiy jihatdan

asoslanganligi: Ishda mavzuga oid barcha ma`lumotlar umumlashtirilgan va tahlil qilingan. Ish ilmiy-uslubiy, texnik-iqtisodiy jihatdan asoslangan. Amaliy ahamiyati ham ko`rsatib berilgan.

Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari. Berilgan tavsiyalarni ishlab chiqarishda va ta`lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari: Ishda o`zbek adabiy tanqidchiligining eng faol janrlaridan biri – adabiy suhbatlar mavzu, janr xususiyatlari jihatdan tadqiq etiladi. Bitiruv malakaviy ish Kirish, asosiy ikki bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat. Ishning birinchi bobida adabiy tanqid janrlari ichida eng faol va samaralisi - adabiy suhbat janri nxususida so`z boradi. Bu janrda ko`p ijod qilgan munaqqid U.Normatov ning adabiy suhbatlari tahlilga tortiladi.

Ishning ikkinchi bobida U.Normatovning “Ijod sehri” va “Nafosat gurunglari” kitoblariga kirgan suhbatlari o’rganiladi. Ishda talabaning mavzu mohiyatini anglab yetgani, unga to’g’ri yondashib, mavjud fikrlarga ijodiy munosabatda bo’la olgani ham ko’rinib turibdi. Ishning natijalaridan ta’lim sohasida, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o’rganishda muhim manba sifatida foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishidagi kamchiliklar: Ish talabaning adabiy asar tahliliga ijodiy yondoshishi, mustaqil fikrlash qobiliyatidan dalolat bo’lib, ma’qullashga arziydi. Shu bilan birga unda ayrim yetishmovchiliklar ham yo‘q emas. Jumladan, ishda ayrim orinlarda tahlildan ko‘ra voqealar bayoniga ko`p o‘rin ajratilgan. Vaqtli matbuot materiallaridan ham unumli foydalansa ishning qimmati yanada oshgan bo‘lar edi. Bundan tashqari ishda ayrim jumla g‘alizliklari ham mavjud.

Bu juz’iy yetishmovchiliklar ishning umumiyligi qimmatini pasaytirmaydi, balki talabani yangicha izlanishlarga undaydi.

Taqrizchi:

D.Xudoyorova,
UrDU qoshidagi 2-son akademik litsey

2016 yil «___» may

5-ilova

Bitiruv malakaviy ishni DAK tomonidan baholash mezonlari

№	Baholanadigan bo‘imlar	Eng yuqori ko‘rsatkich ball hisobida
1	BMI ning “Kirish” qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	10
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos holda bajarilishi	35
3	“Xulosa” qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	10
4	Ishni bajarishda mavzuga oid manbalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10
5	Ishdagagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10

6	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5
7	Himoyada ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi.	10
8	BMI mavzusi bo'yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferensiyalarda ma'ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10

Eslatma: har bir kafedraning xususiyatlari e'tiborga olingan holda baholash mezonlariga o'zgartirishlar kiritish maqsadga muvofiq.

Urganch davlat universiteti filologiya fakulteti
Filologiya (o'zbek filologiyasi) ta'lim yo'nalishi bitiruvchisi
Ro'zmetova Mehriyoning "Adabiy suhbat o'zbek adabiy tanqidchiligining faol janri sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida)"
mavzusida bajarilgan bitiruv malakaviy ishi
DAK ning «_____» 2016 yil «_____» dagi majlisida himoya qilinadi.

Davlat attestatsiya komissiyasi bitiruv malakaviy ishga quyidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlarini belgilaydi:

Nº	Baholanadigan bo'limlar	Eng yuqori ko'rsatkich ball hisobida	Komissiya belgilagan foiz
1	BMI ning "Kirish" qismida mavzuning dolzarbliji, maqsad va vazifalarning yoritilishi	10	
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos holda bajarilishi	35	

3	“Xulosa” qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	10	
4	Ishni bajarishda mavzuga oid manbalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10	
5	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10	
6	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5	
7	Himoyada ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi.	10	
8	BMI mavzusi bo‘yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferensiyalarda ma`ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10	
Jami:		100 ball	

Davlat attestatsiya komissiyasi majlisining qarori:

1. _____

Mavzusida bajargan bitiruv malakaviy ish uchun _____ lik o‘zlashtirish ko‘rsatkichi belgilansin va «_____» deb baholansin.

2. _____

DAK raisi: _____

A`zolari: _____

2016 yil «____» _____

**Urganch davlat universiteti filologiya fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi**

Bitiruv malakaviy ish_____ sonli tartib raqam bilan qayd qilindi.

Bitiruv malakaviy ishni bajaruvchining ismi-sharifi: Ro‘zmetova Mehriyo

Bitiruv malakaviy ishning mavzusi: “Adabiy suhbat o‘zbek adabiy tanqidchiligining faol janri sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida)”

Ilmiy rahbar (maslahatchi) ning ismi-sharifi: dots.v.b. Rahimova Bekposhsha Bahodirovna

Bitiruv malakaviy ish kafedraning 201__ yil «_____» _____ da o‘tkazilgan majlisi qaroriga muvofiq DAK majlisida himoya qilinadi.

Bitiruv malakaviy ishga taqrizchi qilib _____ tayinlandi.

Kafedra mudiri: dots. D. G`ayipov

Kafedraning bitiruv malakaviy ishni DAK majlisida himoya qilish bo‘yicha tavsiyasiga roziman.

Fakultet dekani: dots.Z.Jumaniyozov

Urganch davlat universiteti filologiya fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) ta’lim yo‘nalishi – 5120100
ta’lim – bakalavr

Tasdiqlayman:

Fakultet dekani:

dots._____ Z.Jumaniyozov

“____” 201__ y

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO‘YICHA TOPSHIRIQ

Talaba: Ro‘zmetova Mehriyo

1.Ishning mavzusi: “Adabiy suhbat o‘zbek adabiy tanqidchiligining faol janri sifatida (U.Normatov suhbatlari misolida)”

«____» _____ 201__ yil universitet rektorining _____ sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan.

2. Ishni topshirish muddati: “____” 2016 y.

3. Mavzu bo‘yicha dastlabki ma`lumot beruvchi adabiyotlar ro‘yxati: a) Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma`naviyat, 2008; b) Normatov U. Ijod sehri. Toshkent. Sharq. 2007. 352 b; v) Normatov U. Nafosat gurunglari.-Toshkent. “Muharrir”, 2010. 387 b.g) Nazarov B, Rasulov A, Ahmedova Sh,Qahramonov Q. O‘zbek adabiy tanqidi tarixi.Toshkent,2012.

4. Ishning maqsadi: Ishdan ko‘zlangan maqsad adabiy suhbat janri tabiatini o‘rganish, bunda U.Normatov suhbatlariga asoslanish, ularga xos asosiy xususiyatlarni yoritishdan iborat.

5. Chizma materiallar ro‘yxati: _____

6. Maslahatchilar: _____

Bo'limlar	Maslahatchi F.I.SH.	Imzo, sana	
		Topshiriq berdi	Topshiriq qabul qildi
1.Ishning kirish qismini yozish	dots.v.b. B.B.Rahimova	2016 yil, fevral	
2.Ishning birinchi bobini yozish	dots.v.b. B.B.Rahimova	2016 yil, fevral	
3.Ishning ikkinchi bobini yozish	dots.v.b. B.B.Rahimova	2016 yil, mart	
4.Ishning xulosa qismini yozish	dots.v.b. B.B.Rahimova	2016 yil, mart	
5.Adabiyotlar ro'yxatini yozish	dots.v.b. B.B.Rahimova	2016 yil, aprel	

Ishga taqriz yozuvchining F.I.Sh., ilmiy darajasi, unvoni: UrDU qoshidagi 2-son akademik litsey ona tili va adabiyot o'qituvchisi Dilnoza Xudoyorova

7. Ilmiy rahbar: f.f.n. Rahimova Bekposhsha Bahodirovna

(imzo)

BMI bajaruvchi talaba: Ro'zmetova Mehriyo

(imzo)

Kafedra mudiri: dots. G`ayipov Dilshod Qadamboyevich

(imzo)

MUNDARIJA:

KIRISH. Mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalari.....	3-6
I BOB. TANQIDCHILIK RIVOJIDA ADABIY SUHBATLARNING O'RNI	
1.1. Adabiy suhbat – jonli muloqotga asoslangan janr.....	7-15
1.2. Adabiy suhbatlarda adabiy jarayon masalalari tadqiqi.....	16-23
II BOB. UMARALI NORMATOV SUHBATLARIDA ADABIY JARAYON VA TANQIDCHILIK MASALALARI	
2.1. U.Normatov suhbatlarida adabiy jarayon muammolari tadqiqi	24-36
2.2. “Nafosat gurunglari” kitobida adabiy suhbatlar talqini.....	37-45
XULOSA.....	46-49
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	50-53

KIRISH. Mavzuning dolzarbliji, maqsad va vazifalari

Mavzuning dolzarbliji. Hayotimizning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamlı islohotlarning samaradorligi, avvalo, xalq ma’naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosining chuqur o‘rganilishi, madaniyat va san’at, fan va ta’lim rivoji, eng muhimi, jamiyat tafakkurining o‘zgarishi va yuksalishi bilan uzviy bog‘liqdir. Shu boisdan ham o‘z haq-huquqini taniydigan, o‘z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, voqeа-hodisalarga mustaqil yondasha oladigan, ayni zamonda, shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg‘un holda ko‘radigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasi – o‘ta muhim, hal qiluvchi masalaga aylandi. Zero, o‘sib kelayotgan yosh avlodga, uning ma’naviy tarbiyasiga nihoyatda katta javobgarlik hissi bilan yondashish – dolzarb vazifa¹. Prezidentimiz I.Karimov “Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir” deb nomlangan kitoblarida ta’kidlaganlaridek, “...mamlakat istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, hamda Vatan tuyg‘usini chuqur anglaydigan, irodasi mustahkam, yuksak ma’naviyatli yoshlarning kamol topishi” o‘ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zero, “yoshlarga e’tibor – kelajakka e’tibor”² bo‘lgani kabi, jamiyatimiz taraqqiyotini bugungi kun yosh mutaxassis-kadrlari barkamollik sari yetaklashlari kunday ravshandir. Bunday dolzarb vazifalarni amalga oshirishda, albatta, adabiyotning, adabiy muloqotning ahamiyati nihoyatda kattadir. Bugungi yosh avlod bilan ko‘pni ko‘rgan, tajribali, yuksak salohiyatli olimlarning adabiy suhbatlari, bahs-munozaralarida adabiyotshunoslik, adabiy tanqidchilik masalalari bilan birgalikda jamiyat va insonlar ma’naviyati masalalari ham o‘z aksini topgan.

Ma’lumki, adabiyotning, shu bilan birga, uning rivoji uchun mas’ul adabiy

¹ Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma’naviyat, 2008, 80-b.

² Karimov I. Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish — eng oliy saodatdir. Toshkent : O‘zbekiston, 2015., 275-b., ISBN 978-9943-28-344-2

tanqidning g‘oyaviy-estetik taraqqiyotiga ham sezilarli hissa qo‘sishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Chunki adabiy tanqid badiiy asar qo‘lyozmalari muhokamasidan tortib, to uning kitob holida o‘quvchilar qo‘liga yetib borishigacha bo‘lgan jarayonda ishtirok etadiki, bunda tanqid janrlarining o‘rni va roli muhimdir.

Adabiy tanqid – badiiy estetik tafakkur harakati va rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganadi. U adabiyot orqali hayotning badiiy talqin etilishining shakl hamda tamoyillari bilan qiziqib, uni o‘ziga xos vositalar bilan tahlil va tadqiq etadi. Inson ongi va aqliga ta’sir etib, jamiyatning taraqqiyotiga ta’sir o‘tkazadi, shaxsning ma’naviy kamolotiga yordam beradi. Adabiy tanqid adabiy materialga, rivojlanishning har bir davriga xos ijtimoiy sharoit va tanqidchi mahoratiga bog‘liq holda taraqqiy etadi, shu asosda tanqid janrlari dinamikasi o‘zgarib boradi: yangilanish, sintezlashish jarayoni yuz beradi.

Har bir davr tanqidi janrlari o‘ziga xos xususiyatlari va taraqqiyot yo‘llari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, har bir munaqqid adabiy-tanqidiy asar yaratish ekan, o‘ziga xos uslub va qarashlarga egaligini namoyon etadi, adabiy jarayonni boyitadi. Ularning mahoratini shu jihatdan tadqiq etish janrlar tabiatini belgilashda muhimdir, shu bois tanqid janrlari dinamikasi, ichki xususiyatlarini tadqiq etish nafaqat adabiy tanqidchiligidan, balki butun adabiyotimizni rivojlantirishga katta hissa qo‘sadigan omillardan biridir.

XX asr adabiy tanqidchiliginining boy, rang-barang, sermashaqqat va murakkab, ayni vaqtida, samarali izlanishlardan iborat tarixi o‘zbek adabiyotshunosligida ayricha o‘rin tutadi. Binobarin, adabiy tanqidning janrlar tarkibi va tabiat, genezisi, ilmiy-nazariy mohiyati, xususiyatlari, ilmiy asarlarning tuzilishini tadqiq etish adabiyot rivoji, yozuvchi va munaqqidlar ijodi, kitobxonlar dunyoqarashi va ma’naviyatining shakllanishi, jamiyat estetik tafakkuri takomilida tutgan o‘rnini belgilashga asoslangan tadqiqotlar yaratish muhim vazifalardandir.

Adabiy-estetik qarashlarni ifodalovchi adabiy tanqid mazmun va shakl jihatidan betakror ijod ko‘rinishidir. U badiiy adabiyot bilan kitobxon o‘rtasidagi muhim vosita sifatida jamiyatga emotsiyal-estetik ta’sir ko‘rsatib, uni davrning ilg‘or

g‘oyalari ruhida tarbiyalaydi. Shu sababli u mazmun tomonidangina emas, shakl jihatidan ham taddiq qilinishi zarur. Chunki adabiy tanqid muayyan tizim sifatida barqaror ekan, uning tarkibiga kiruvchi har bir janrning o‘z o‘rni, vazifasi, xususiyatlari mavjudki, ularni mufassal o‘rganish adabiyot taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Adabiy tanqid janrlari ichida eng faol va samaralisi bu adabiy suhbat janri hisoblanadi. Mazkur janrning o‘ziga xos xususiyatlarini kengroq yoritish, tanqidchi mahorati, aytilayotgan fikrning salmog‘i, yozuvchi va o‘quvchiga ta’siri va ko‘tarilayotgan muammolar, shaxsiy fikrni qadrlash, tahlil va talqin masalalarini keng planda yoritish mavzu dolzarbligini belgilaydi.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. Ma’lumki, adabiy tanqid janrlari olimlar diqqat markazida turgan masalalardan biridir. Ayniqsa, adabiy suhbat janri, uning talablari, o‘ziga xosliklari bo‘yicha qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mumtoz adabiyotshunoslikdagi tanqid muammolari A.Hayitmetov, B.Valixo‘jaev, H.Qudratullayev ilmiy ishlarida keng tadqiq etilgan¹. O‘zbek adabiy tanqidi tarixiga bag‘ishlangan ikki tomlik kitobning ikkinchi jildi avvalida “adabiy tanqidning mo‘l materiali asosida tanqidchilikning janr jihatidan xilma-xilligi” e’tirof etilgan bo‘lsa-da, unda adabiy-tanqidiy asarlar tahlil qilingan, ammo ular adabiy tanqid janrlari nuqtayi nazaridan o‘rganilmagan².

H.Umurov o‘zbek tanqidchiligidagi taqriz, obzor, maqola, adabiy portret, monografiya janrlarining rivojlanib, ularning ichki turlari ajralib chiqayotganligini ko‘rsatgan³. Adabiyotshunos B.Nazarov taqriz, maqola, adabiy portret, ochiq xat kabi janrlar haqida to‘xtalib, bu masalani o‘rganish dolzarbligini alohida ta’kidlaydi⁴. O‘.O‘tayev munaqqid I.G‘afurov ijodida adabiy tanqidning maqola, taqriz, ijodiy portret, ochiq xat, dialog, suhbat, adabiy feleton, adabiy o‘ylar, adabiy qahramonlarga

¹ Hayitmetov A. Alisher Navoiyniing adabiy-tanqidiy qarashlari. T.: O‘zR fanlar akademiyasi nashriyoti, 1959. 196-b; Valixo‘jayev B. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi. T.: O‘zbekiston, 1993. 191-b; Qudratullayev H. Navoiyning adabiy-estetik olami. T.: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa birlashmasi, 1991. 30-b.

² O‘zbek sovet adabiy tanqidchiligi tarixi. Ikki tomlik. 1- tom. T.: Fan, 1987. 347-b; 2-tom. 329-b.

³ Umurov H. Tahlil san’ati. T.: Adabiyot va san’at, 1978. 61-b.

⁴ Nazarov B. O‘zbek adabiy tanqidchiligi. T.: Fan, 1979. 283- b.

xatlar, badia kabi janrlari uchrashini qayd qiladi¹. A.Rasulov adabiy tanqidning taqriz, adabiy obzor, muammoli maqola, adabiy portret, esse, ilmiy-biografik, tanqidiy-biografik tadqiqot kabi janrlarini ko'rsatadi. Olim tadqiqotlarida taqriz, adabiy obzor, tanqidiy-biografik ocherk kabi janrlar tabiatini haqida ba'zi mulohazalar bildirilgan². XX asrning 60-70-yillari adabiyotshunoslik va adabiy tanqidning taqriz, adabiy obzor, memuar, adabiy portret, taqriz-maktub, taqriz-bahs, taqriz-monografiya, maqola-dialog, maqola-suhbat, adabiy o'ylar kabi janrlarini rivojlantirish borasida izlanishlar olib borilganligi qayd etiladi³.

R.Tojiboev XX asr boshlaridagi adabiy tanqid taraqqiyotini o'rganar ekan, o'sha davr materialidan kelib chiqib, sharh, taqriz, maktub, maqola, suhbat, bahs va munozara kabi janrlar mavjudligini ko'rsatadi⁴. Ilmiy-biografik tadqiqot, tanqidiy-biografik, ilmiy-ommabop ocherk, adabiy portret kabi janrlar tasnifida muayyan tamoyillarga tayanish kerakligi seziladi. Keyingi yillarda bu muammolarga qiziqish bir qadar ortganligini ayrim dissertatsiyalar⁵, maqolalar⁶, o'quv qo'llanmalari⁷ va darsliklar⁸ misolida kuzatish mumkin. Ularda adabiy tanqidning faol janri bo'lgan adabiy suhbat janri ma'lum darajada yoritib o'tilgan.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari. Bitiruv malakaviy ishning maqsadi adabiy suhbat janri tabiatini o'rganish, bunda U.Normatov suhbatlariga asoslanish, ularga xos asosiy xususiyatlarni yoritishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi masalalarni amalga oshirishni belgilab oldik:

- adabiy suhbat – adabiy tanqidning faol janri ekanligini yoritish;
- U.Normatov ijodida adabiy suhbat janrining yetakchi ekanligini ko'rsatish;
- adabiy suhbatlarda adabiy jarayon masalalari keng tadqiq etilishini

¹ O'tayev O'. Tanqid va uslub. – T.: Fan, 1976. 59- b.

² Xudoyberganov N., Rasulov A. O'zbek sovet adabiy tanqidchiligi. T.: O'qituvchi, 1990. 168-b; Rasulov A. Hozirgi o'zbek tanqidchiligidagi tahlil va talqin muammosi. Filol.fanlari dokt. ... dis. avtoref. T., 2002. 275-b.

³ Yo'ldoshev B. Tanqidchi mahorati va adabiy jarayon. T.: Fan, 2002. 157-b .

⁴ Tojiboyev R. XX asr boshlari adabiy tanqid tarixidan . Filol. fanlari nomz ... dis. avtoref. T., 1993. 28-83-b.

⁵ Ahmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidini janrlar tarkibi. Filol. fanlari dokt .. dis.avtoref. T., 1993. 46-b.

⁶ Qur'onov D. Fikr doyasi. Khurshid.Davron.uz.2016.

⁷ Ahmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidchiligi janrlari. T.: Fan, 2008.67-b.

⁸ Nazarov B, Rasulov A, Ahmedova Sh, Qahramonov Q. O'zbek adabiy tanqidini tarixi.T., 2012. 382-b.

ko‘rsatish;

- U.Normatov suhbatlarida o‘zbek nasri masalalari talqinini yoritish;
- “Nafosat gurunglari” kitobiga kirgan adabiy suhbatlar mavzusini keng yoritish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. O‘zbek adabiy tanqidchiligining faol janri bo‘lgan adabiy suhbatlarning o‘ziga xos janriy belgilarini U.Normatov suhbatlari asosida alohida planda olib o‘rganilishi ishning ilmiy yangiligidir.

Tadqiqotning metodologik asoslari va usullari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimovning milliy g‘oya, ma’naviy qadriyatlarga munosabat va ilm-fan taraqqiyoti bilan bog‘liq qarashlari hamda dialektik falsafaning keng tarqalgan tadqiq usullari ishning metodologik asosini tashkil qiladi. Masalani yoritishda hozirgi kunda o‘zbek adabiyotshunosligi qo‘lga kiritgan yutuqlardan, xususan, I.Sulton, O.Sharafiddinov, M.Qo‘shtonov, N.Xudoyberganov, B.Nazarov, A.Rasulov, H.Umurov, Sh.Ahmedova, B.Rahmonovlarning ilmiy ishlarida bayon qilingan fikrlardan ijodiy foydalanildi.

Ishning tuzilishi va umumiylajmi. Ish kirish, ikki asosiy bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat. Ishning umumiylajmi ____ sahifani tashkil qiladi.

I BOB. TANQIDCHILIK RIVOJIDA ADABIY SUHBATLARNING O'RNI

1.1. Adabiy suhbat – jonli muloqatga asoslangan janr

Adabiy tanqid – ijodkor bilan o‘quvchi omma orasidagi ko‘prik. Shunga ko‘ra boshqa fan sohalaridan farqli o‘larоq, adabiy tanqidiy asar tor mutaxassislar doirasiga emas, keng o‘quvchilar ommasiga mo‘ljallanadi. Bu ham uning bir qator o‘ziga xos jihatlarini keltirib chiqaradi. Jumladan, ko‘pchilikka mo‘ljallangan asarning tili, uslubi ham shunga mos bo‘lmog‘i taqozo qilinadi. Demak, adabiy-tanqidiy asar bu jihatdan hatto mutaxassislarga mo‘ljallangan adabiyotshunoslikka oid sof ilmiy asardan ham farqlanishi tabiiy. Masalan, adabiy-tanqidiy asarda adabiyot nazariyasiga oid asarlardagi kabi murakkab ilmiy terminlar nojoiz, munaqqidning o‘z o‘quvchisini doim nazarda tutishi talab etiladi. Boshqa tomoni, adabiy tanqid o‘quvchi ommaga ma’lum bir fikrni singdirish, uning qarashlariga ta’sir qilish, badiiy didini yuksaltirish kabi maqsadlarni ko‘zlaydiki, bu uning uslubini publitsistikaga yaqinlashtiradi. Faoliyati vaqtli nashrlar bilan bog‘liqligi, o‘rganish obyekti joriy adabiy jarayon va yangi paydo bo‘lgan asarlar bo‘lgani uchun ham, xuddi publitsistik asarlar singari adabiy-tanqidiy asarlar tez «eskiradi». Bu tabiiy hol, albatta. Chunki adabiy tanqid badiiy asarni bugungi kun nuqtayi nazaridan tekshiradi, uning xulosalari bugungi adabiy jarayonga, bugungi ijtimoiy-estetik ehtiyojga qaratilgandir. Ma’lumki, so‘z san’atining bosh maqsadi barkamol insonni tarbiyalab, voyaga yetkazishdir. Adabiy tanqidning maqsadi esa adabiyotni o‘rganish va tadqiq etish, rivojlantirishdir. Adabiy tanqid xuddi adabiyot singari aniq janrlarda o‘zini namoyon etar ekan, ularni tadqiq etish nafaqat adabiy tanqidchiligidan, balki butun adabiyotimizni ham yuksaltirishga katta hissa qo‘shadi.

Adabiy tanqid adabiyotshunoslikni yangi-yangi o‘ylar, mulohaza-mushohadalar bilan boyitishda o‘ziga xos o‘rin tutmoqda. Qolaversa, unda badiiy matnning chuqr tahlili, adabiy jarayon va muayyan san’atkor ijodining g‘oyaviy-estetik yo‘nalishini keng kuzatish imkoniyati mavjud. Bunda adib va tanqidchilarning hayot, adabiyot, ijodiy jarayon, adabiy hodisalar xususidagi o‘y-mulohaza, kuzatishlari uyg‘unlashib, yaxlit bir sistemanı tashkil qiladi. Tanqid janrlari bu tizimda muhim o‘rin tutib, adabiyotni taraqqiy ettirishi bilan e’tiborlidir. Yangi zamon, yangicha tafakkur ta’sirida adabiyot, shu bilan birga, adabiy tanqid rivojlanib bormoqda. Bu jarayonda rang-barang ichki ko‘rinishlarga ega bo‘lgan uning janrlari ham so‘z san’ati takomilida unga bog‘liq va hamqadam tarzda muhim mavqe tutmoqda. Davr, uning talablari o‘zgarishi bilan adabiyotning, shu bilan birga, adabiy tanqidning mazmuni ham yangilanmoqda. Ayni paytda, adabiy tanqid ildamlamasa, badiiy ijodda ham yuksalish, zavq-shavq pasayadi. Adabiy tanqidchilik rivojida uning muloqotga asoslangan eng qiziqarli janrlaridan biri – adabiy suhbatning o‘rni o‘ziga xosdir. O‘zbek adabiy tanqidi janrlarining eng faollaridan biri bo‘lgan adabiy suhbat mumtoz adabiyotshunoslik zaminidan va davr adabiy jarayoni ehtiyojidan o‘sib chiqqan, jahon adabiyotshunosligi, yangi zamon ilg‘or tanqidiy tafakkuri ta’sirida rivoj topgan. Ma’lumki, adabiy tanqid janrlarining yuzaga kelishi va takomilidagi muhim asoslardan biri, albatta, ijtimoiy va estetik ehtiyojdir. Chunki voqelik badiiy adabiyotda o‘z aksini topar ekan, adabiy tanqid oldida uning g‘oyaviy-tarbiyaviy hamda estetik mohiyatini ochish vazifasi paydo bo‘ladi, uni biror bir shaklda ifodalashni zaruriyatga aylantiradi.

Tanqidchilik sohasidagi ijobiy hodisalardan biri muhim masalalarga bag‘ishlangan munozaralar, turli davra suhbatlari, yozuvchi va tanqidchi dialoglarining borgan sari adabiy hayotga singib, keng rasm bo‘lib borayotganidir. Bunday munozara, bahs, suhbatlarda, ko‘pincha, qarama-qarshi fikr, konsepsiylar to‘qnashishiga, haqiqatlar izlanib, muammolarning samarali hal etish yo‘llari ochilishiga diqqat qaratiladi. Adabiy-tanqidiy suhbat adabiy jarayonga oid muammolarni tanqidchilar bevosita ijodkorlar – yozuvchi, shoir, dramaturgilar bilan hamkorlikda hal etishiga yo‘l bera olishi bilan ajralib turadi. Hamkorlikning bunday shakli jonli suhbatga

asoslanganligi uchun ham adabiyot muxlislari orasida katta qiziqish uyg‘otib kelmoqda. Bu munaqqidga o‘z fikr-mulohazalarini ro‘y-rost aytish, suhbatdoshi bilan dildan gaplashish, uning ijod laboratoriyasiga chuqurroq kirish imkoniyatini beradi. Adabiy suhbat maqsadi qayerda va qanday shaklda kechishidan qat’iy nazar, badiiy adabiyot taraqqiyotiga xizmat qilib, o‘ziga xos ta’sir kuchiga egaligi bilan e’tiborlidir. Bu janr adabiy-tanqidiy tafakkur rivojiga yangi bir to‘lqin olib kirdi.

Adabiy-tanqidiy suhbat muloqotning ixcham shakllaridan biri tarzida adabiyot rivojida muayyan ahamiyatga ega. Suhbat ikki shaxsning – yozuvchi va tanqidchi yoki ijodkor bilan ijodkorning badiiy ijod sirlari, adabiyot muammolari haqidagi erkin muloqotidir. Suhbat ba’zan suhbatdoshlarning qisqa to‘qnashuvlari asosiga quriladi, ko‘pincha, ular bir-birining fikrini boyitib, badiiy ijod sirlari haqida mulohazalarni o‘rtaga tashlash yo‘lidan boradilar.

Adabiy suhbat juda qadimiy ildizlarga ega ko‘hna janr sanaladi. Adabiy tanqidchilikning qiziqarli sanaluvchi bu janri ko‘p asrlik an’analarga ega. Adabiy suhbatlarning tarixiy ildizlari Suqrot, Aflatun suhbatlari rivoj topgan qadimgi yunon adabiyotiga borib taqaladi. Matbuot paydo bo‘lguncha, bizda bu janr og‘zaki tarzda – bedilxonlik, navoiyxonlik, mashrabxonlik kabi og‘zaki shakllarda hukm surib, turli mushoiralarda bo‘y ko‘rsatgan. Rus adabiyotshunosi V.G.Belinskiy ham mazkur suhbat janriga tez-tez murojaat qilib turgan. Uning ko‘plab maqolalari suhbatlar shaklida yozilgan. V.G.Belinskiy “Rus adabiyoti 1814-yilda” nomli yillik obzorini yozishda suhbat janridan unumli foydalangan. Yetuk rus shoiri A.S.Pushkin ham suhbat janriga alohida e’tibor bilan qaragan. Adabiy tanqidga hurmat bildirgan va “qayerda san’atga muhabbat bo‘lmasa, u yerda tanqid ham bo‘lmaydi”, –deb hisoblagan. A.S.Pushkinning “Taqid haqida suhbat” asari adabiy-tanqidiy suhbat janrining yorqin namunasidir.

O‘zbek adabiyotida ham bu janr ildizlari juda qadimiy davrlarga borib taqaladi. A.Hayitmetov o‘tmishda adabiyotshunoslik, xususan, adabiy tanqidga oid fikrlar olti xilda uchrashi haqida fikr yuritib, ularning birinchi shakli sifatida “adabiy

majlislar, adabiy munozara va suhbatlar”ni ko`rsatadi¹. Bu fikrni tasdiqlab, B.Valixo‘jaev Alisher Navoiyning “Xamsat ul-mutahhayirin”, “Majolis un-nafois”, Husayn Voiz Koshifiyning “Latoif ut-tavoif”, Xondamirning “Makorim ul-axloq”, Vosifiyning “Badoe ul-vaqoe”” kabi asarlarida mazkur masalaga doir qimmatli dalillar keltirilganligini aytib o‘tadi². Ammo yozma adabiyot vakillarining muayyan asar, she’r va bayt to‘g‘risida mushoira va anjumanlarda, suhbat va uchrashuvlarda og‘zaki bayon etgan mulohazalari, suhbatlari qog‘ozga tushirilmaganligi sababli tarix va avlodlar uchun saqlanmagan. Shuning uchun bu masalaga daxldor har bir dalil muhim va qimmatlidir.

Ma’lumki, adabiy suhbatlar o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi qator adabiyotshunos va munaqqidlar faoliyatida muhim o‘rin tutadi. O‘zbek adabiy tanqididagi suhbatning o‘ziga xosligi U. Normatov “Talant tarbiyasi”, “Nafosat gurunglari”, “Ijod sehri”, I.Haqqulovning “G‘azal gulshani”, “Kim nimaga tayanadi”, S.Matjonovning “Tiriklik suvi” kitoblarida yoritilgan.

O‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligidagi bir nechta suhbatdoshlar ishtirokidagi davra suhbatlari ham uchrab turadi. Bunga so‘nggi yillarda U.Normatov, B.Nazarov, B.Sarimsoqov, I.G‘afurov, N.Rahimjonov, Q.Yo‘ldoshev, S.Meli ishtirokida “Mustaqillik davri she’riyati”¹ hamda P.Qodirov, U.Normatov, A.Rasulov, N.Xudoyberganov, B.Nazarov, D.Alimova ishtirokidayi “Mustaqillik davri nasri”² mavzusidagi davra suhbatlarini ko‘rsatish mumkin.

O‘z mohiyati va vazifasiga ega adabiy-tanqidiy suhbatning boshqa janrlardan farqli hamda eng asosiy xususiyatlaridan biri shuki, unda ikki va undan ortiq kishi ishtirok etadi. Suhbatdoshlar ko‘ngidan nimalar o‘tayotganini bir-biriga ochiq-oydin bayon etadi. Muloqot turli xarakter va yo‘nalishda bo‘lishi mumkin. Adabiyot haqida, san’at haqida ikki kishi (olim va adib, tanqidchi va shoir) aro kechuvchi suhbat tanqidchilikning qizg‘in, munozarali, qiziqarli shakllaridan biridir. Adabiy suhbatda

¹ Hayitmetov A. Alisher Navoiyning adabiy-tanqidiy qarashlari. 20-b.

² Valixo‘jayev B. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi. 8-b.

¹ O‘zbekiston adabiyoti va san’ati.2005- yil, 20- may.

² O‘zbekiston adabiyoti va san’ati.2005- yil, 22- avgust.

bir-birini tushunish yoxud prinsipial ravishda bir-biri bilan kelisha olmaslikdan qat’iy nazar, unda suhbatlashilayotgan mavzuni chuqurroq idrok va his eta olguvchi mutaxassislar ishtirok etadi. Munaqqid bilan yozuvchi, shoir bilan tanqidchi, dramaturg bilan olim o‘rtasidagi suhbatda adabiyot, ijodning nozik muammolari, bahsli nuqtalari yoritiladi.

Adabiy jarayon va yaratilgan badiiy asar, ijodkor labaratoriyasi haqida jamoatchilikka, mutaxassislarga yangi ma’lumotlar beriladi, u yoki bu masalaga mustaqil nuqtayi nazar ilgari suriladi. “Adabiyotni rivojlantirish, badiiy asarning yuksakligi uchun kurashishda suhbat o‘z o‘rniga ega. Shunga ko‘ra, adabiy-tanqidiy suhbat namunalarining qanday mavzu, muammoga bag‘ishlangani, vazifasiga qarab, shartli ravishda quyidagi ichki xillari uchrashi kuzatiladi: 1. Adabiy suhbat (yozuvchi bilan tanqidchi suhbati). 2. Tanqidiy-biografik suhbat (tanqidchi bilan tanqidchi suhbati). 3. Munozarali suhbat. 4. Ijodkorlar suhbati 5. Mumtoz adabiyot haqidagi suhbatlar. 6. Kitobxon suhbati (munaqqid bilan kitobxon suhbati). 7. Davra suhbati. Mazkur davra suhbati bir nechta suhbatdoshdan tarkib topadi. Masalan, XX asrning 70-yillarida adabiy suhbatlarni rivojlantirgan tanqidchi U.Normatovning “Talant tarbiyasi” kitobida bunga misollar talaygina. Adabiy suhbatlar: 1) ijodkor uchun ham, kitobxon uchun ham, suhbatdoshlarning o‘zi uchun ham ma’lum ahamiyatga egadir. Binobarin, bunday suhbatlarni uyushtirish adabiy jarayon va adabiyot rivoji uchun zarurdir; 2) ijodkorning ijod laboratoriyasiga kirib, badiiy ijod sirlaridan voqif bo‘lish va uni kitobxonga ko‘rsatish imkoniyati suhbatda ko‘proqdir; 3) shoir bilan tanqidchi suhbati erkin mulohaza, bir-birini tushunish ruhida qurilganligi unga o‘ziga xoslik baxsh etadi; 4) turli xotiralardan misol keltirish adabiy suhbatning badiiyligi, jonli va qiziqarliligini ta’minlab, uning ommabop ilmiy-badiiy tafakkur namunasi ekanligini belgilaydi; 5) suhbat adabiyot muxlislari, ayniqsa, boshlovchi ijodkorlar uchun ilmiy-ma’rifiy ahamiyatga ega; 6) suhbatda suhbatdoshlarning ma’naviy, ilmiy, adabiy, estetik dunyosi namoyon bo‘lib, badiiy olamni idrok etish saviyasi, uslubi yaqqol ko‘rinadi.

Uchlik suhbat – yozuvchi-tanqidchi-kitobxon suhbati S.Matjonovning “Tiriklik suvi” kitobida uchraydi. Tanqidchi, yozuvchi N.Fozilov va kitobxonlar

o‘rtasidagi suhbat bolalar adabiyoti muammolariga bag‘ishlangan bo‘lib, shaklining qiziqlarligi bilan diqqatni tortadi. Ingliz adibi va tanqidchisi R.P.Uorrenning “Nyu-York shtati Union kolleji talabalari bilan suhbat”i bu janrning yorqin namunasi hisoblanadi. Bu xil suhbatlarda adabiyot, ijodning muhim muammolari haqida fikr yuritiladi”¹.

Adabiy-tanqidiy suhbat suhbatdosh-ijodkorlarning ijodiy qiyofasi va qalbini chuqurroq anglab olish uchun kitobxonga yordam beradi. O‘quvchini adabiyotning nazariy masalalari, yozuvchi olami, asar va qahramonlarning yaratilish tarixi bilan yaqindan tanishtirishda muhim o‘rin tutadi.

Adabiy suhbatning asosiy ko‘rinishlaridan biri yozuvchi bilan munaqqid o‘rtasida kechadi. Zero, munaqqid yozuvchi va kitobxon o‘rtasidagi ko‘prikdir. Adabiy suhbatlarning mazkur turi, asosan, 70-yillarda rivojlangan. U ko‘proq adabiy jarayondagi muammolarni ham, yozuvchi ijodidagi ayrim masalalarni ham qamrab olishga harakat qiladi. Munaqqid bilan yozuvchi suhbatida yozuvchi ijodiy laboratoriyasiga oid ma’lumotlar, adibning o‘z amaliy faoliyatidan chiqargan nazariy xulosalari aks etadi. Adabiy suhbatning mazkur xilini rivojlantirishda O.Sharafiddinov, U.Normatov, S.Mamajonov, I.Haqqulov, N.Xudoyberganov, M.Sa’diy kabi munaqqidlar o‘z hissasini qo‘shegan va qo‘shemoqdalar. Bu borada, ayniqsa, U.Normatov suhbatlarini alohida ta’kidlash lozim.

Adabiy-tanqidiy suhbatning yana bir turi munaqqid bilan adabiyotshunos muloqoti asosida kechadi. Suhbatning bu turi o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi uncha keng tarqalmagan bo‘lsa-da, mustaqillik davri o‘zbek adabiyotida ancha jonlanish kuzatiladi. Adabiyotshunos O.Abdullaevning yirik munaqqid O.Sharafiddinov bilan suhbat mazkur turning go‘zal namunalaridan biri sanaladi. “Munaqqid ustozga uning ,nainki, hozirgi katta tajriba orttirgan ijodiy davri, balki yoshlik yillari haqida ham qator savollar beradi. Suhbatda O.Sharafiddinov o‘z bolalik yillari, dastlabki o‘qigan badiiy asarlari, maktabdagi tahsil, qatag‘on davrining jonli xotiralari haqida so‘zlaydi. Bu

¹ Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidi janrlar tarkibi. Filol. fanlari dokt ... dis.avtoref. T., 1993. 33- b.

ma'lumotlar, birinchidan, o'quvchini munaqqidning hayotiga chuqurroq olib kiradi, qolaversa, uning portretiga chizgilar sifatida qimmatlidir. Ikki suhbatdoshning adabiy tanqid mohiyati, adabiy jarayondagi o'rni, nuqson va yutuqlar, zamon va adabiyot muammolariga oid qarashlari tanqidning jonli manzaralarini ko'rish va kuzatishda muhim ahamiyatga egadir”¹.

Adabiy suhbatning bu turi so‘nggi yillarda U.Normatov, H.Boltaboev, I.G‘afurov, Y.Solijonov, B.Karimov, U.Jo‘raqulov, U.Hamdam, E.Ochilov kabi qator munaqqid va ijodkorlar faoliyatida ko‘plab kuzatilmoqda. Bu suhbatlar ham adabiyotshunos olimning, ham xalq mehrini qozongan iste’dodli munaqqidning ilmiy, ijodiy qiyofasini, suhbat madaniyatini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Bugungi adabiy jarayonda, vaqtli matbuot nashrlarida, xususan, “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi, “Sharq yulduzi”, “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnallari sahifalarida tanqidchi va adabiyotshunoslarning o‘zaro suhbatlari tobora keng avj olmoqda. Munaqqid va adabiyotshunoslar adabiy jarayonnig eng muhim masalalari xususida bahs yuritish bilan bir qatorda, yosh adabiyotshunoslarni, adabiyot ixlosmandlarini ham qiziqtiradigan mavzularni o‘rtaga tashlaydilar va bu esa o‘z navbatida adabiy suhbatlarga qiziqish kuchayganini ko‘rsatmoqda.

Adabiy suhbatlarning yana bir turi ijodkor (yozuvchi, shoir) bilan ijodkor suhbati shaklida uchraydi. O‘zbek adabiyotining yirik vakillari P.Qodirov, O.Yoqubov, O‘.Hoshimov, A.Oripov, E.Vohidov, U.Hamdam kabi shoir va yoziuvchilarning yosh ijodkorlar bilan suhbatlari nafaqat adabiy jamoatchilik, balki keng kitobxonlar ommasi uchun ham qiziqarlidir. Chunki bunday suhbatlarda ijodkorlarning ichki dunyosi, asarlarning dunyoga kelish jarayoni, ijod psixologiyasi bilan bog‘liq qiziqarli mavzular xususida bahs yuritiladi.

Masalan, yosh ijodkor Safar Olloyorning yoziuvchi Shukur Xolmirzayev bilan “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasining 2002-yil 22-noyabr sanasida bosilgan suhbati “Jahonbop asar yoza olaman, lekin....” deb nomlangan. “Bu sarlavhaning

¹Nazarov B, Rasulov A, Ahmedova Sh, Qahramonov Q. O‘zbek adabiy tanqidi tarixi.T., 2012. 390-b.

o‘ziyoq o‘quvchini jalg etish xususiyatiga ega, aniqrog‘i, unda struktural jihatdan qiziqtiruvchi kod mavjud. Suhbatda adabiyotning dunyoga chiqishida tarjimaning roli haqida fikr yuritiladi. Samimiyl, dildan o‘rtoqlashish ruhida tashkil etilgan suhbatdan yozuvchi Sh.Xolmirzayevning haqiqatgo‘y, adolatparvar va katta orzulari bilan yashayotgan qiyofasi kitobxon xotirasida saqlanib qoladi”¹.

Aytish kerakki, suhbatni janr sifatida belgilaganda uning shakl xususiyati, ya’ni unda muayyan mavzu bo‘yicha o‘tkazilgan muloqotning aks etishi ko‘zda tutiladi. Biroq mavzusi, mazmun-mundarijasи jihatidan suhbat benihoya serqirra janrdir. Agar adabiyotshunoslar orasida o‘tgan muloqotlar ko‘proq adabiy jarayon yoxud muayyan nazariy masalalar yuzasidan bo‘lsa, ijodkor-munaqqid suhbatlari markazida o‘sha ijodkorning bugungi adabiyot, umuman, badiiy ijod haqidagi fikrlarini yoritish maqsadi ustuvorlik qiladi. Suhbatning o‘ziga xos ustunlik jihat shundaki, unda qator masalalar yuzasidan qarashni eksklyuziv tarzda ifodalash imkonii mavjud. Gap shundaki, ehtimol, o‘sha suhbatdoshlar bu masalalarga o‘z faoliyatlari davomida qayta murojaat etmas, lekin ular haqidagi qarashlari suhbatda aksini topib, ommalashib qoladi. Suhbat jarayonida suhbatdoshlarning bir-birini to‘ldirishi, fikrlarini aniqlashtirishi masalaning mohiyatiga chuqurroq nazar tashlash imkonini yaratadi. Yoki, masalan, suhbatdoshlarning yoshdagagi farqi konkret masalaga ikki xil nigoh bilan qarash, ikki xil nuqtayi nazardan masalaga xolis munosabatni shakllantirishga yo‘l ochadi. Problematik xarakterdagи suhbatlar sirasiga «Jahon adabiyoti» jurnalida e’lon qilingan professor U.Normatovning shogirdlari bilan o‘tkazgan turkum suhbatlarini keltirish mumkin: ustoz R.Rahmat bilan adabiy-nazariy tafakkurning hozirgi holati, D.Quronov bilan istiqlol davri romanchiligi masalalari, U.Hamdam bilan adabiyotimizdagи modernizm ko‘rinishlari haqida suhbatlashadi. R.Rahmatning O.Sharafiddinov bilan suhbat (O‘zAS, 1996, 26-aprel) XX asr o‘zbek adabiyoti, sho‘ro davri adabiy merosiga munosabat, adabiyotimizning ertasi kabi muhim masalalarga bag‘ishlangan bo‘lsa, yozuvchi Sh.Xolmirzayev bilan M.Qo‘chqorova

¹Nazarov B, Rasulov A, Ahmedova Sh, Qahramonov Q. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi.T., 2012. 391-b.

suhbati (O‘zAS, 2003, 18-aprel) esse janri masalalariga bag‘ishlangan...

Gazeta-jurnal tahririyatlari tomonidan «davra stoli», «davra suhbati», «adabiy gurung» nomlari bilan uyushtiriluvchi muloqotlar ham suhbatning bir ko‘rinishidir. Odatda, bunday muloqotlar adabiyotshunoslik ilmining, adabiy jarayonning muhim masalalariga bag‘ishlanadi. Masalan, «Jahon adabiyoti» jurnali uyushtirgan «Sarhisob» (1998, №1) nomli davra suhbatida XX asr o‘zbek adabiyoti muammolari muhokama qilingan bo‘lsa, hozirgi yoshlar prozasi xususidagi bahslar doirasida «O‘zAS» tomonidan o‘tkazilgan yosh nosirlar gurungida (O‘zAS, 2002, 4-avgust) yosh ijodkorlarning adabiy-estetik qarashlari, ijodiy tamoyillari o‘z ifodasini topdi.

“Yangilanish umidi” deb nomlangan davra suhbati o‘zbek adabiyotshunoslining buguni va kelajagi muammosiga bag‘ishlangan. Unda O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot institutining yosh olimlari ishtirok etganlar. Bu davra suhbati “Guliston” jurnali sahifalarida bosildi. Mazkur davra suhbatida adabiyotshunoslarda turg‘unlik davri qoldirgan asoratlarning sabab va oqibatlarini ochishga harakat qilingan. Ilmda sog‘lom ijodiy muhit yaratish, jahon miqyosidagi ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish, iqtidorli yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, tashabbuslarga yo‘l ochish kabi kunning dolzarb va muhim masalalari ushbu suhbatning ilmiy-nazariy ahamiyatini belgilab beradi.

Xulosa sifatida aytish lozimki, adabiy suhbat janri o‘z vazifalari, o‘z mohiyati va o‘z maqsadiga egadir. Bu janrning boshqa adabiy tanqid janrlaridan farqli va asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, adabiy jarayon, mutaxassislar va kitobxonlar, bir vaqtning o‘zida, u yoki bu muammo xususida, ko‘plarni qiziqtirib kelayotgan yechimi yoxud yoritilishi kutilayotgan masala haqida turli qarashlarning guvohi bo‘ladi. Faqat suhbatlar jarayonidagina bunday imkoniyatlar bo‘lishi mumkin. Ko‘pchilikda yangi fikr uyg‘otish, mavjud fikrlarni mustahkamlash va yanada kengaytirish, ayrim fikrlardan esa voz kechishda suhbatlarning, davra suhbatlarining ahamiyati muhimdir.

1.2. Adabiy suhbatlarda adabiy jarayon masalalari tadqiqi

O‘zbek adabiy tanqidchiligidagi taqriz, adabiy portret, ocherk, muammoli maqola, ochiq xat, adabiy suhbat kabi qator janrlarda munaqqidlar qalam tebratmoqdalar. Mazkur janrlarda yozilgan tanqidchilik asarlari adabiyot ixlosmandlarini va keng kitobxonlar ommasini kitob mutolaa qilish va mushohada yuritishga undashi, rag‘batlantirishi bilan amaliy ahamiyat kasb etadi. O‘zbek adabiy tanqidchiligining eng faol janrlaridan biri bo‘lgan adabiy suhbatlarda ham adabiy jarayonning eng muhim masalalari tadqiq etiladi.

Adabiy jarayon muammolari, konkret adabiy-nazariy masalalar yoxud yangi paydo bo‘lgan asarlar bo‘yicha o‘tkaziladigan adabiy suhbatlar nihoyatda qiziqarli va bahs-munozaralarga boy bo‘ladi. O‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligidagi adabiy

jarayon masalalari tadqiqiga bag‘ishlangan ko‘plab suhbatlarni kuzatishimiz mumkin. Adabiy suhbat janri adabiyotshunos va munaqqid Umarali Normatov faoliyatining asosini tashkil etadi. “Umarali Normatovning adabiy tanqidchi sifatida muhim fazilati uning adabiy jarayonga faol aralashishidir, undagi yangiliklardan samimiy quvonishi va adabiyotimiz taraqqiyoti uchun astoydil qayg‘urishidir¹”. Darhaqiqat, munaqqid yangi asarning yaratilish jarayonini muttasil va tizimli ravishda kuzatib boradi. Adabiy jarayonda bunday faol va xolis bo‘lish faqat adabiyot jonkuyariga xos xususiyatdir. “Mana deyarli yarim asrdan buyon o‘zbek adabiyotida og‘izga tushgan birorta asar yoxud adabiy jarayonga kirib kelgan shoir, yozuvchi yo‘qki, U.Normatov ular haqida taqriz, maqola, kitoblarida u yoki bu darajada munosabat bildirmagan bo‘lsin, ular haqida o‘zining mustaqil fikrlarini aytmagan bo‘lsin. E’tiborli, yangi asar bosilib chiqqach, u birinchilardan bo‘lib, fikr aytishga shoshiladi. Albatta, yangi asar haqida birinchi so‘z aytish oson ish emas. Birinchi so‘zni kitobxon qanchalik sabrsizlik bilan kutsa, muallif ham shunchalik intiqlik bilan kutadi”². Munaqqid Umarali Normatov adabiy jarayonda yaratilayotgan ko‘plab yangi asarlarga birinchi bo‘lib fikr aytaladigan olimlardan biridir. Ayniqsa, so‘nggi yillarda munaqqid bu borada vaqtli matbuotda ko‘plab chiqishlar qildi. Suhbatlarning asosiy mavzusini adabiyotshunoslik masalalari tashkil qiladi.

Mustaqillik davri adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligidagi mazkur janrga qiziqish tobora kuchaymoqda. Shu o‘rinda O‘zbekistonning istiqlol davri tanqidchiligi ko‘p asrlik o‘tmish adabiy tanqidchiligining merosxo‘ri ekanligini ham unutmasligimiz lozim. Shuning uchun ham o‘zbek tanqidchiligi tarixini xolisona har tomonlama o‘rganib, kerakli xulosalar chiqarish, bugungi zamon talabiga to‘g‘ri kelmaydigan humkron siyosatga moslashish o‘rinlarini ham chuqur tahlil qilib, ularga tarixda yuz bergen fakt sifatida baho berish zaruriy bir holdir. Chunki bu masala hozirgi istiqlol davri mafkurasidan kelib chiqib, sho‘ro davri adabiyoti va adabiy tanqidchiligi tayangan estetik va ijtimoiy asoslarni qayta baholash, yangicha mafkura asosida

¹ G‘afurov I. Muhabbatli odamning hayratlari//Normatov U. Ijod sehri.-Toshkent.2007.B.11.

² Nazarov B, Rasulov A, Ahmedova Sh, Qahramonov Q. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi.T., 2012. 310-b.

yangicha mezonlarni kashf etish vositasida milliy erk tuyg'usini ifodalash ehtiyoji nuqtayi nazaridan ham o'ta zarurdir. Ayniqsa, badiiy adabiyotni millat taqdiriga xizmat qildirish talab qilinayotgan hozirgi davrda adabiy tanqidchilik ham millat ravnaqi uchun xizmatga otlanmog'i lozim. Buning uchun esa o'tmish adabiy tafakkur tarixini va jahon adabiy tanqidchiligida kechayotgan jarayonlarni puxta bilish etiladi.

Ma'lumki, adabiyotda umuminsoniylik tamoyili yetakchi o'rinni egallaydi. Shu bois yangi asr adabiyoti ham insonni tushunish, uning ruhiy dunyosi, qalb kechinmalari, aqliy faoliyati, turmush tarzi, orzu-umidlarini badiiy ifodalash adabiyoti bo'ladi. Bir guruh mualliflar o'z maqolalarida istiqlol adabiyotida inson jumbog'ini, uning sir-sinoati, murakkabliklari, muqaddasligi va notavonligi, oljanobligi va xudbinligi, gunohi va savobini badiiy obrazlar orqali yoritishni ilgari suradi.

Adabiy suhbatlarda, bahs-munozaralarda mustaqillik adabiyotida tarixiylik, xalqchillik, mafkuraviylik tamoyillari ham o'z aksini topishi haqida fikrlar bildirilgan. Bundan tashqari, adabiyotda yangilikdan sekin-asta aniq tamoyilga aylanib borayotgan absurd adabiyotiga xos talqinlarning paydo bo'lishi qizg'in tortishuvlarga sabab bo'lmoqda. Birov bunga XX asr g'arb adabiyotining ta'siri, deb qarasa, boshqa birov yangilik sifatida qarab g'arb adabiyotiga taqlid, demoqda; yana kimdir bu tamoyil adabiyotimiz uchun yangilik emasligini, bu ko'rinishlar mumtoz adabiyotimizdan o'tgan meros, deb ta'kidlamoqda. Bunday adabiyotshunoslikning dolzarb masalalari munaqqid va yozuvchi, tanqidchi va adabiyotshunos, ustoz munaqqid va yosh adabiyotshunos-munaqqidlar ishtirokida qizg'in avj olmoqda.

Ma'lumki, ayniqsa 70-yillarda adabiy-tanqidiy asarlarni nashr etish keng yo'lga qo'yilib, adabiy jarayonni har tomonlama tadqiq va tahlil etish kuchayib bordi. Taniqli tanqidchi Umarali Normatov ta'kidlaganidek 70-yillarga kelib adabiy tanqid faqat adabiyot uchun emas, umuman ma'naviy hayot uchun zarur ekanligi yanada chuqurroq his etila boshlandi, eng muhimi tanqid bu yillarda V.G.Belinskiy iborasi bilan aytganda, "harakatdagi estetika" ekanini amalda yana bir bor isbotladi.

Adabiy tanqid sohasidagi bunday ko'tarilishlar Umarali Normatov bilan Asqad Muxtorning adabiy tanqid, adabiyot va san'at hodisalari haqida bahs yuritishiga ham

sabab bo‘lgan edi.

Adabiy tanqid haqidagi babsni, eng avvalo, U.Normatov boshlab berib tanqidchi iste’dodi haqidagi teran fikrlarni bildirsa, Pirimqul Qodirov adabiy tanqid fan bilan badiiy ijodning chegara qo‘silmasida, har ikki sohaning fazilatlari birlashib sintezga aylangan joyda yuzaga kelishi va shuning uchun ham barkamol adabiy tanqid fan va badiiy ijodning kuchga to‘lgan yuksak bosqichlaridagina shakllanishini haqqoniy qayd etadi. Pirimqul Qodirovning ta’kidlashicha, chinakam tanqidiy asarda ilmiy aniqlik va teranlik bo‘lishi shart.

Pirimqul Qodirov har bir tanqidchida olimlik iqtidori bilan birlashtirishiga yozuvchilik qobiliyati ham bo‘lishi kerakligini ta’kidlash bilan birga, yozuvchitanqidchi mahorati masalasiga ham jiddiy e’tibor beradi. Yozuvchilik iste’dodlari turlicha bo‘lganidek tanqidchilik iste’dodlari ham juda xilma-xil bo‘lishini ta’kidlaydi. Pirimqul Qodirov tanqidchilik mahorati haqida Umarali Normatov bilan bahslashar ekan: “Adabiy tanqid – fan va san’atning sintezi,— deb ta’rif beradi. Fanda tadqiqot yo‘li bilan qilingan ixtironi ishlab chiqarishga joriy etadigan korxonalar bor. Adabiy tanqid esa ilmiy tadqiqot va tahlil yo‘li bilan yaratilgan yangiliklarini o‘zi joriy qiladi. Uning “korxonasi” o‘zida. Bu “korxona”dan chiqqan tanqidiy mahsulot to‘ppa-to‘g‘ri kitobxonning qo‘liga boradi. Tanqidchi o‘zi ochgan yangiligini kitobxonga sirli so‘zlar vositasi bilan yetkazib beradi. Shuning uchun yozuvchi so‘z ustida qancha mehnat qilsa, tanqidchi ham shuncha zahmat chekishi kerak”¹.

Pirimqul Qodirovning fikricha adabiyotni jonli bir organizm deb tasavvur etsak, tanqidchilik shu vujudning qonini tozalab turadigan jigar vazifasini o‘taydi. Mazkur babs-suhbatda tanqidchilik iste’dodi yozuvchilik iste’dodiga yaqinligi, ulkan yozuvchilarining aksariyati, ayni paytda, tanqidchilik iqtidoriga ega bo‘lganligi, Navoiy, Bobur, Pushkin, Tolstoy, Sholoxov, Oybek, Aytmatov kabi ustoz-yozuvchilar tajribasi buni to‘la tasdiqlashi masalasida Umarali Normatovning ham, Pirimqul

¹ Normatov U.Talant tarbiyasi. Yosh gvardiya, T.: 1980- yil, 151-bet.

Qodirovning ham fikri bir joydan chiqadi.

Umuman, Pirimqul Qodirov bilan Umarali Normatovning adabiy tanqid haqidagi fikr va mulohazalari 70-yillar adabiy muhitida o‘ziga munosib o‘rin egallab, tanqidchilik ufqini belgilashda ham munosib xizmat qilgan edi. Albatta, Pirimqul Qodirovning adabiy-tanqidiy maqolalarining yuksak did bilan yozilganligiga shashubha yo‘q. Lekin adibning ko‘pgina adabiy-tanqidiy maqolalarida biridan ikkinchisiga ko‘chadigan qaytariq fikrlar ham uchraydi. Albatta, ularning aksariyati, to‘g‘ridan to‘g‘ri maqoladan maqolaga ko‘chavermaydi, balki ko‘plari yangi fikrlar bilan to‘ldirilgan holda o‘tadi. Umuman, P.Qodirovning adabiy-tanqidiy maqolalarida mustaqil fikrlash, hozirjavoblik, o‘ziga xos analiz va sintez holati bo‘rtib turadi.

Agar adabiy tanqidga adabiyotshunoslik va badiiy adabiyotning uzviy bir qismi sifatida qaraydigan bo‘lsak, yozuvchi-tanqidchining badiiy ijod olamini ilmiyestetik tafakkuri bilan oydinlashtirishi tabiiy ekanligi yanada ravshanlashadi. Yozuvchi adabiy tanqidchi sifatida badiiy asar tahliliga kirisharkan sa’natkoring g‘oyaviy niyatini obrazlar talqinida yotgan asl niyat va ezgu ideallarini tez ilg‘ab oladi. Chunki badiiy ijod jarayoniga professional tanqidchidan ham ko‘ra yozuvchi-tanqidchi nechog‘lik yaqin turishi o‘z-o‘zidan ayon. Ana shu jihatdan badiiy asardagi so‘z sehrini, go‘zal tashbehlarni, qolaversa, yasamalik va mavhumlikni ham yozuvchi-tanqidchi chuqur idrok etadi va qahramonlar qalbidagi kurashli tug‘yonlarni, boy ichki ruhiyatni, to‘lqin-u portlashlar, ishonch va shukronaliklarni tez payqay oladi. Shu narsani ham alohida qayd etish kerakki, professional tanqidchi idroki va badiiy-estetik, tanqidiy tafakkur olamidagi tushunchalar bilan yozuvchi-tanqidchi qarashlarida ayricha holatlar yoki umumiy mushtarak fazilatlarning bo‘lishi doimo kuzatilib kelingan.

Adabiyotshunos va munaqqidlar o‘rtasidagi adabiy suhbatlar mavzusi, asosan, joriy adabiy jarayon masalalariga bag‘ishlanadi. Masalan, “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasining 2002- yil, 24- may sonida bosilgan “Bolalar adabiyoti: yuksalish mashaqqatlari” deb nomlangan adabiy davra suhbatida bolalar adabiyoti maummolari haqida babs yuritiladi. Suhbatda bolalar shoirlari, adabiyotshunos va munaqqidlar

ishtirok etib, mustaqillik davri bolalar adabiyotida baquvvat asarlar yaratishning dolzarb muammolari haqida fikr yuritadilar. Adabiy suhbatlarda, asosan, adabiy jarayonning bir muammosi diqqat markaziga olinadi va shu mavzu yuzasidan fikr almashinadi. Bundan tashqari, adabiy suhbatlarda biror ijodkor hayoti, ijodini chuqurroq o‘rganish, asarlar mohiyatini kengroq yoritish maqsadi ilgari suriladi. Adabiy jarayon ko‘zgusi hisoblangan bunday adabiy suhbatlarda tanqidchilikning asl mohiyati, adabiy jarayondagi o‘rni, asarlardagi yutuq va nuqsonlar, adabiyot va zamon muammolari, umuman, tanqidning jonli manzaralari namoyon bo‘ladi.

Adabiyotshunos S.Mamajonovning “Adabiy jarayon va adabiy jurnallarda adabiy tanqid” maqolasida “Yoshlik” jurnalida e’lon qilingan suhbatlar haqida atroflicha fikr yuritiladi. “Shakl–tomir, mazmun–konmi?” degan davra suhbat o‘quvchini o‘ylashga majbur etadigan xususiyatga ega ekanligi ko‘rsatiladi. “Yoshlik” jurnali bilan hamkorlikda ibratli bir eksperiment tajribasiga jamoatchilik e’tibori tortildi. Milliylik, shakl, an’ana va novatorlik, tarjima va til masalalari muhokama qilingan. Mazkur adabiy suhbat davra suhbat shaklida tashkil qilingan va unda A.Muxtor, M.Qo‘shtonov, I.G‘afurov, O.Yoqubov, E.Vohidov kabi munaqqid va adiblar ishtirok etadilar. Mazkur suhbatda badiiy adabiyotda shakl va mazmun masalalarining yoshlar ijodidagi talqinlari mohiyati yoritiladi.

Adabiy jarayon masalalari munaqqid Umarali Normatov adabiy suhbatlarida chuqur tadqiq etiladi. Ma’lumki, Umarali Normatov o‘zbek adabiy tanqidchiligining janriy rang-barangligini boyitish yo‘lida astoydil izlanishlar olib borayotgan peshqadam ijodkorlardan biridir. U.Normatov adabiy-tanqidiy faoliyatining boshlanishi ijtimoiy hayotda birmuncha «iliqlik» yuzaga kelgan davrga to‘g‘ri keldi. Ayni shu sharoit munaqqid tabiatidagi eng muhim xususiyat – hayratning omon qolishi va barq urib yashnashiga imkon berdi. Ilk adabiy-tanqidiy chiqishlaridanoq U.Normatov adabiy asardan go‘zallik izladi, undan hayratlandi va shu hayratini o‘quvchilarga “yuqtirish”ga intildi. Shunisi muhimki, xuddi shu narsa munaqqidning butun faoliyatiga xos o‘zak xususiyat, uning asosiy ijodiy prinsipi bo‘lib qoldi. To‘g‘ri, bu hayratga munaqqidning yana bir fazilati – bag‘rikenglikning qo‘shilishi ba’zan

biroz orttirib baholash hollarini ham keltirib chiqardi. Biroq bu mutlaqo beg‘araz orttirib baholash, aniqrog‘i, g‘araz bo‘lsa bordir, faqat u ijodkordan yaxshiroq asarlarni kutish, kitobxonni ushoqqina go‘zallikni ham qadrlashga o‘rgatishdan iborat xolos. Munaqqid taqriz, adabiy-tanqidiy maqola, adabiy suhbatlarida joriy adabiy jarayon masalalarini tadqiq qilar ekan, hamisha xolislik tamoyiliga tayanganini kuzatamiz. Umarali Normatov, ayniqsa, hozirjavob munaqqid sifatida adabiy-tanqidiy suhbat janri rivoji yo‘lida samarali mehnat qildi va mazkur janrning o‘zbek adabiy tanqidchiligidagi o‘ziga xos o‘rin topishiga katta hissa qo‘shdi.

Suhbatlar asosida yuzaga kelgan “Talant tarbiyasi” asari o‘zbek tanqidchiligidagi nashr etilgan badiiy mahoratga doir kitoblarning birontasiga ham o‘xshamaydi: unda tanqidchi ijod, mahorat sirlari haqida bevosita ijodkorlarning o‘zları, turli avlodga mansub yozuvchilar bilan suhbat olib boradi. Ayni paytda, kitobda yosh iste’dodlar tarbiyasi, ijodi, umuman, hozirgi adabiy jarayon bilan bog‘liq muhim masalalar tahlil etiladi. O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov bilan olib borilgan suhbat mavzusi “talant tarbiyasi” haqida bo‘lib o‘tadi. Umarali Normatov shoir Erkin Vohidov ijodini keng tadqiq qilgan va bu haqda uning “Ko‘ngillarga ko‘chgan she’riyat” deb nomlangan risolasi ham mavjud. Munaqqid Erkin Vohidovga ijodkorning ijod psixologiyasi, asarlarining yaratilish tarixi, joriy adabiy jarayonga va yosh ijodkorlar asarlariga munosabati masalalari xususida savollar beradi va ana shu masalalar keng yoritilib, ba’zi muammolarga aniqlik kiritiladi. Tanqidchi suhbatlarining aksariyatini adabiy jarayon muammolari masalalarining yoritilishi birlashtirib turadi. Uning qator adabiyotshunoslar, ijodkor va olimlar bilan suhbatlari joriy adabiy jarayonning eng dolzarb muammolarini yoritishga va ularga javob topishga qaratilgan. Tanqidchining A.Muxtor, O.Yoqubov, P.Qodirov, Mirmuhsin, Said Ahmad, H.G‘ulom, X.To‘xtaboyev, E.Vohidov, O‘.Hoshimov, D.Quronov, U.Hamdam, H.Boltaboyev, E.Ochilovlar bilan suhbatlarida ijodkor olamiga, ijod laboratoriyasiga chuqur kirib boriladi, tajribalar umumlashtiriladi va o‘quvchilar uchun ibratli xulosalar chiqariladi. Munaqqid va ijodkor suhbatida adiblarning ma’naviy olami, badiiy adabiyotning ijtimoiy burchi, hayot bilan aloqasi kabi muhim

muammolar yoritiladi. “Adabiy jarayonda yaratilgan har bir badiiy asar – alohida bir olam. Bu sehrli olamni har kim o‘z didi va ta’bi – ma’naviyati darajasida anglaydi. Asl asarlar nafaqat kitobxon, o‘quvchilar ongi, dunyoqarashiga, balki adabiyot tarixiga ham samarali ta’sir ko‘rsatadi. Abdulla Qodiriy, Oybek, Abdulla Qahhor asarlari ancha vaqtidan beri adabiy jarayondagi o‘zgarishlar darajasini belgilashda o‘ziga xos mezon bo‘lib keladi. Yangi asarlar bu adiblarning roman, hikoyalariga taqqoslanadi. Umarali Normatov Oybek asarlari mukammal jildligi nashr etilishiga bag‘ishlangan suhbatda: “Mening nazarimda, “O’tkan kunlar”, “Sarob”, “Qutlug‘ qon”, “Navoiy” yaxlit holda o‘zbek romanchiligiga zamin bo‘lgan, keyingi taraqqiyoti, yetakchi tendensiyalarini belgilab bergan asarlardir. So‘nggi qirq-ellik yil davomida o‘zbek romanchiligi, asosan, shu to‘rt asar g‘oyaviy-portik boyligi doirasida rivojlanib keldi,” – deydi. Munaqqidning bu kabi mulohazalari adabiy tanqidchilik va adabiyotshunoslik bir-biriga uyg‘un, vobastaligi, ular o‘rtasiga “xitoy devori” qo‘yish to‘g‘ri emasligini ko‘rsatadi”¹. Darhaqiqat, Umarali Normatovning maqola, taqriz, suhbatlarida adabiyotshunosga xos kuzatish, munaqqidga xos tezkor mulohaza o‘zaro birlashib ketadi.

Tanqidchini, avvalo, talant, iste’dod, ularni tarbiyalash, hozirgi kunda talantli ijodkorlarga munosabat kabi masalalar qiziqtiradi. Shuning uchun, “badiiy talant tug‘ma bo‘ladi, agar odamda badiiy ijodkorlik xislatlari bo‘lmasa, uni tarbiyalash, o‘qitish yo‘li bilan hosil etish aslo mumkin emas. Biroq shu tug‘ma talantning, kishidagi iste’dod qirralarining ochilishida tevarak-atrofdagilarning, muhit, sharoitning roli juda katta ekanligini” ta’kidlar ekan, tanqidchini ba’zida chinakam iste’dodlarning ochilmay qolib ketishi, ba’zida shunchaki havas yo‘liga kirib ketishi, “o‘rtacha” ijodkorlarning ko‘payib borayotganligi, bular esa adabiyotning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligi tashvishlantiradi. Umarali Normatov talantlarga munosabat bildirish tanqidchilikning asosiy vazifalaridan biri deb hisoblaydi. Munaqqid adabiyot o‘qitish, ijodkor taqdiri, tarixiy roman muammolari to‘g‘risida o‘y-fikrlarini jo‘shib, to‘lib-

¹ Ulug‘ov A. Munaqqid ma’naviyati // Nafosat gurunglari. Toshkent. 2010.B.378.

toshib izhor etadi, mavjud qarashlarga munosabat bildiradi. Muammoga har doim yangicha nuqtai nazarlar asosida yondashishga intiladi.

Munaqqid ijodkorlar, olimlar va munaqqidlar bilan suhbat qilar ekan, har bir suhbat kompozitsiyasida o‘ziga xoslik, ya’ni lirik chekinishlar qiladi va bu bilan suhbatlarning qiziqarli, obrazli bo‘lishini ta’minlaydi. Bunday suhbatlar badiiy adabiyot uchun ham, adabiy tanqid uchun ham va ayniqsa, yoshlar uchun aniq va tiniq mahorat maktabidir. Bunday suhbatlar ijodkorning ham, munaqqidning ham ijodiy laboratoriyasiga olib kiradi, ularning badiiy olami sirlaridan voqif etadi. Adabiy suhbat jarayonida turli xotiralardan misollar keltirish, fikrni erkin qo‘yish uning jonli va qiziqarliligini ta’minlaydi va bu kabi adabiy suhbatlar adabiyot muxlislari, shoir va adiblar uchun ilmiy-ma’rifiy jihatdan ham qimmatlidir.

II BOB. UMARALI NORMATOV SUHBATLARIDA ADABIY JARAYON VA TANQIDCHILIK MASALALARI

2.1. U.Normatov suhbatlarida adabiy jarayon muammolari tadqiqi

O‘zbek adabiyotshunoslari va tanqidchilari orasida Umarali Normatov o‘z o‘rni va uslubiga ega hozirjavob ijodkor, iste’dodli tanqidchi sifatida mashhur. Umarali Normatovning izlanuvchanligi adabiyotning yangi-yangi muammolarini dadil ko‘tarib chiqishda va bu ularni qiziqarli tahlil qilish yo‘llari, usullarini topishga intilishida ko‘rinadi. Yozuvchilar, ilmiy jamoatchilik, adabiyot ixlosmandlari orasida olimning maqolalari katta nufuzga ega. Umarali Normatov haqida ustoz munaqqid Matyoqub Qo‘shtonov shunday fikrlarni aytadi: “U hozirjavob munaqqid. Biror adabiy faktini nazaridan tushirib qoldirmaslik uchun harakat qiladi. U mehnatkash, fikrlari baquvvat, aksariyat paytlarda asosli. Ifodada esa fikrlari jonli”¹. Umarali Normatov yarim asrdan buyon adabiy jarayonda faol qatnashib, kitobxon dididni shakllantirishga, o‘zbek adabiy-tanqidiy tafakkuritaraqqiyotiga munosib hissa qo‘shib kelmoqda. Umarali Normatov ijodiga nazar solsak, unda adabiyotning barcha tur va janrlariga mansub asarlar tahliliga bag‘ishlangan maqolalarni uchratishimiz mumkin. Shunday bo‘lsa-da, adabiy jamoatchilik Umarali Normatovni ko‘proq proza tanqidchisi sifatida e’tirof etadi. Munaqqid prozaga ayricha e’tirof bilan qarayotgani ilk maqolalarida M.Qo‘shtonov bilan hamkorlikda e’lon qilingan "Mahorat sirlari"(1968) kitobida yaqqol ko‘zga tashlanadi. 70-yillarda U.Normatov o‘zbek nasri taraqqiyoti muammolarini o‘rganish yo‘lida faol izlandi, shu izlanishlar mahsuli o‘laroq uning "Nasrimiz ufqlari"(1974), "Go‘zallik bilan uchrashuv"(1976), "Nasrimiz an’analari"(1978) nomli kitoblari yaratildi. Albatta, ushbu kitoblarning mazmun-mundarijasi munaqqidning vaqtli nashrlardagi chiqishlarida, asosan, yoritilgan. Biroq bu kitoblar avval e’lon qilingan ishlarning oddiygina yig‘indisi emas, balki muayyan tizimga solingan, qayta ishlanib yaxlitlikka keltirilganidir. Ya’ni, ularni o‘qigan kitobxon davr prozasi haqida izchil va yaxlit tasavvur olishi mumkin. Munaqqid 60-70-yillarda nasr bobida olib borgan izlanishlar 1977-yilda "Hozirgi o‘zbek nasri"

¹ Qo‘shtonov M. Qalb va qiyofa. Toshkent.1978..63-b.

mavzusida himoya qilingan doktorlik dissertatsiyasida mujassam ifodasini topdi.

U.Normatov suhbat janriga alohida e'tibor bilan qaraydi, o'zining aksariyat kitoblarida bu janrga maxsus o'rin ajratadi. Munaqqidning N.Safarov, H.G'ulom, Mirmuhsin, A.Muxtor, Said Ahmad, P.Qodirov, Sh.Xolmirzayev kabi atoqli adiblar bilan o'tkazgan suhbatlarida¹ so'z san'ati, yozuvchi va jamiyat munosabati, joriy adabiy jarayon xususiyatlari, ijod psixologiyasi, ijodiy laboratoriya kabi adabiyotshunoslik uchun muhim masalalar o'rta ga tashlanadi, ularni muhokama qilinadi. Aytish kerakki, yozuvchi bilan o'tkazilgan har qanday suhbat (intervyu) ham adabiy-taqnidiy asar bo'lmaydi. Buning uchun suhbatda adabiyotshunoslikning, joriy adabiy jarayonning muhim masalalari mavzuga olinishi zarur. U.Normatov o'tkazgan suhbatlar esa shu talabga to'la javob beradi. Munaqqid hamsuhbat ijodkorning so'z san'atiga oid muayyan masaladagi fikr-mulohazalarini bilishga yo'naltirilgan savollarni qo'yarkan, masalaning adabiyotshunosligimiz uchun, o'quvchi omma uchun ahamiyatlilagini bosh mezon qilib olishga intiladi. Suhbatni o'qigan kishi ijodkorning adabiy-estetik qarashlari bilan tanishish, uni inson sifatida yaqindan bilish, tushunish va shu asosda asarlarini chuqurroq anglash imkoniga ega bo'ladi. Adabiyotshunos D.Quronovning munaqqid haqidagi quyidagi xolis fikrlari u kishining suhbatda qanchalik mohir ekanini ko'rsatadi: "Umarali Normatov – tom ma'nodagi munaqqid, tamsil qilmoqchi bo'lsak, u kishining sezgir barmoqlari mudom adabiy jarayon bilagida turadi: domla adabiy yangiliklarni muntazam kuzatadi, adabiy hayot qozonida qaynaydi, darsxonalarda adabiy hodisalar o'quvchilarda qanday aks-sado berayotganini kuzatib, bilib turadi. Shu bois u kishining suhbatlarida joriy adabiy jarayonning dolzarb masalalari o'rta ga qo'yiladi, bilgichlik bilan muhokama etiladi. Domla tajribali darg'a misoli: suhbat kemasi sayozlik tomon borsa, chuqurlikka buradi; dovullarga ustalik bilan chap beradi"².

U.Normatov ijodida ham, bugungi kun nuqtayi nazaridan qaralsa, sotsialistik realizm dogmalari, g'oyaviylik talabi bilan yuzaga kelgan kamchiliklar, albatta, bor.

¹ Bu suhbatlar "Yetuklik" (1986) kitobiga kiritilgan.

² Quronov D. Fikr doyasi. Kh. Davron.uz. 2016.

Buni olimning o‘zi ham mardona iqror qiladi. O‘zining ilgari yozganlari haqida: “O‘zimcha xomcho‘t qilib chiqsam ularning deyarli to‘rtdan uch qismi bugun ahamiyatini yo‘qotibdi. Buning boisi shundaki, o‘sha ahamiyatini yo‘qotgan ishlar adabiy jarayondagi o‘tkinchi, tanqiddan tuban narsalar haqidadir, arzimas narsalar haqidagi bahs-mulohazalardir”¹, – deydi. Albatta, olimning ushbu iqrori keyingi bo‘g‘in munaqqidlari uchun saboq bo‘larli. Munaqqid «tanqiddan tuban» deganida tanqid obyekti masalasining muhimligini, tanqid uchun manba bo‘larlik narsa haqida yozish kerakligini nazarda tutadi. Istiqlol yillarida adabiy tanqid sohasida ishlayotgan eng faol mualliflardan biri, shubhasiz, U.Normatovdir. Munaqqid adabiy jarayondagi hodisalarни jonkuyarlik bilan kuzatadi, muammolarni hal qilish yo‘llarini izlaydi, yutuqlardan quvonadi. Keyingi yillarda U.Normatovga xos bag‘rikenglik, tantilik, yangilikka o‘chlik bor bo‘yi bilan ko‘rindi, sportchilar ta’rifi bilan aytsak, ikkinchi nafasi ochildi. Eng muhimi, munaqqid “zamonga moslashdi” emas, bunday o‘ylovchilar yanglishadi. Zero, U.Normatov shaxs va munaqqid sifatidagi “javhar”ini saqlab qoldi.

U.Normatov sho‘ro davri adabiyotiga, xususan, A.Qodiriy, A.Qahhor, G‘.G‘ulom ijodiga bag‘ishlangan maqolalarida o‘zining ilgarigi qarashlariga jiddiy o‘zgarishlar kiritdi. «Qodiriy bog‘i», «O‘tkan kunlar» hayrati» kitoblarida, vaqtli matbuotda e’lon qilingan qator maqolalarida ulug‘ adib ijodini teran ilmiy tahlil qildi, uning umumbashariy mohiyatini ochib, adabiyotimiz rivojida tutgan ulkan o‘rnini asoslab berdi. «Qahhorni anglash mashaqqati» nomli mo‘jazgina kitobchasida munaqqid adib asarlari qatidagi shu paytga qadar anglanmagan mazmunlarni ochib berdi. Kitobning nomlanishida ham chuqur mazmun bor: U.Normatov A.Qahhor asarlarini navqiron paytlaridan boshlab o‘rganadi, mana endigina uning mohiyatiga yaqinlashgandek bo‘lib turibdi. Kitobni o‘qigach, 80-yillar oxiri 90-yillar boshidagi sho‘ro davri adabiyotiga nigilik munosabatning asosi bo‘shligiga amin bo‘lamiz. Shunisi e’tiborliki, U.Normatov A.Qahhor ijodi bilan XX asr G‘arb adabiyotidagi

¹ Normatov U. Qahhorni anglash mashaqqati.T., 2000.50-b

oqimlar orasida mushtarak nuqtalarni ko‘radi. Xususan, adibning asarlarida «absurd tuyg‘usi» borligini yozadi. To‘g‘ri, bu fikrga ko‘pchilik adabiyotshunoslari qo‘shilmadi, matbuotda bahslar bo‘lib o‘tdi. Biroq munaqqidning fikrini butkul asossiz deb bo‘lmaydi. Hali bu hodisani 70 yil izolatsiya holatida qolgan o‘zbek adabiyotiga o‘sha davr G‘arb adabiyotining ta’siri masalasini o‘rganishga bag‘ishlangan asarlar yaratiladi, bahsli masala hal qilinadi. U.Normatov hozir bildirgan fikrlar esa muammoga ilk bor diqqatni jalb etishi, o‘sha ishlarni amalga oshirajak tadqiqotchilarning fikriga turtki berishi jihatidan katta ahamiyatga egadir.

Istiqlol yillarida U.Normatov joriy adabiy jarayon muammolari bilan ham jiddiy shug‘ullandi. Munaqqidning «Umidbaxsh tamoyillar», «Adabiy jarayondagi g‘aroyib robitalar», «Jasorat jozibasi», «Sukutda emas, harakatda» kabi qator maqolalari, taqrizlari, suhbatlarida bugungi adabiyot muammolari atroflicha muhokama qilinadi.

Yuqoridagi asarlar miqdori va mazmunidan ham ma’lumki, U.Normatov ijodida o‘zbek nasri tahlili yetakchi o‘rinni egallaydi. Munaqqid 2007-yilda nashr qilingan “Ijod sehri” kitobida adabiyotshunos D.Quronov bilan o‘zbek romanchiligi masalalari xususida suhbatlashadi. “Romanning yangi umri” deb nomlangan mazkur suhbatda mustaqillik arafasida va istiqlol yillarida yozilgan romanlar xususida bahsmunozara qilinadi. D.Quronovning “Bu davr o‘zbek romanchiligidagi eng muhim xususiyatlar, o‘zgarishlar, tamoyillar nimalarda ko‘rinadi?” – degan savoliga munaqqid quyidagicha javob beradi: “80-yillar o‘rtalarida yuz bergen jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayoti, ma’naviyatidagi keskin o‘zgarish, evrilishlar tufayli asr davomida shakllangan yangi o‘zbek adabiyoti rivojida, barcha adabiy tur, janrlarda tub yangilanish jarayoni boshlandi. Istiqlol yillarida esa bu jarayon izchil tus oldi. Eng asosiysi, bu davrga kelib chinakam fikr erkinligi, xilma-xil mafkuraviy, ijodiy-estetik oqimlar, adabiy maktablarning shakllanishi uchun zamin hozirlandi. Shaxsni faqat ijtimoiy munosabatlar mahsuli emas, ko‘proq ilohiy, tug‘ma-tabiyy, sirli-sehrli mavjudot tarzida ko‘rsatuvchi, uning ijtimoiy-tarixiy sharoit, tuzum, davlat, siyosat, mafkuraga bo‘ysunmaydigan g‘aroyib tuyg‘u, xislatlarini badiiy tadqiq etuvchi, ekzistensializm

falsafasiga tayanuvchi, aniqrog‘i, shunday talqinlarni o‘z ichiga oluvchi romanlar ham yaratila boshladi. Bu foniy dunyoning omonat, tagi puch g‘oyalariga aldangan shaxs umrining, mehnatining bema’niligini qabariq tarzda, ko‘pincha, ramziy-majoziy timsollar vositasida butun keskinligi, fojiasi bilan ochib beruvchi absurd asarlar, absurd qahramonlar hiyla ko‘paydi. 90-yillari deyarli barcha tur, janrlarda bo‘lgani kabi o‘zbek romanchiligida modernizmning qaror topishi, muayyan milliy adabiy an’ana tusini olish davri bo‘ldi”¹.

Munaqqid o‘zbek romanchiligining taraqqiy qilish bosqichlari haqida so‘zlar ekan, 60-80-yillar o‘zbek romanlariga murojaat qiladi. Ma’lumki, bu davr milliy romanchiligidan asr kishisining mashaqqatli umr yo‘li, taqdiri haqida hikoya qilish, qismati, hayotiy tajribalaridan saboq chiqarishga intilishdan iborat bir an’ana shakllangan edi. A.Muxtarning “Davr mening taqdirimda”, “Chinor”, Mirmuhsinning “Degrez o‘g‘li”, Shuhratning “Oltin zanglamas”, O.Yoqubovning “Diyonat”, “Oqqushlar, oppoq qushlar”, O’.Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanlari ayni shu mushtarak jihatlari bilan o‘ziga xos turkumni tashkil etadi. Bu asarlar sho‘ro davri hayotining salbiy jihatlarini, ichki ziddiyatlarini,adolatsizlik va shafqatsizliklarini dadil ko‘tarib chiqqanligi bilan o‘z davrida jamoatchilik e’tiborini tortgan, katta qiziqish uyg‘otgan edi. Biroq bu asarlarda hali butun boshli ijtimoiy tuzumning, shu tuzum uchun hayotini tikkan shaxs faoliyatining fojiali ildizlari butunligicha ochib berish tamoyili yetishmas edi.

Munaqqid 80-yillarning oxiriga kelib romanchilikda yangicha asarlar paydo bo‘la boshlaganini ta’kidlar ekan, Murod Muhammad Do’stning “Lolazor” romani xususida to‘xtaladi. Adibning “Lolazor” asari orqali o‘zbek romanchiligiga absurd tuyg‘usi kirib kelganligini ta’kidlaydi. Romanda umr bo‘yi puch g‘oyalar asosida yurtni lolazorga, bo‘stonga aylantirish orzusida o‘tgan odamning, adashgan va aldangan kishilarning ayanchli qismati haqida hikoya qilinadi. Mustaqillikdan ancha oldin asar muallifi Murod Muhammad Do’st o‘z qahramonlari tayangan aqidalar

¹ Normatov U. Ijod sehri.T.:2007. 205-b.

absurd – ma’nisiz, o’limga mahkum ekanini favqulodda bir mahorat bilan ochadi, butun boshli yirik asar sahifalarida mavj urib turgan ajib bir poetik ohang, kinoya-kesatiqlar orqali o‘zining badiiy hukmini kitobxonga uqtiradi. Umarali Normatov o‘zbek romanchiligiga kirib kelgan bu absurd g‘oyalarining, yangicha fikrlarning 90-yillarda yaratilgan boshqa romanlarda ham paydo bo‘lganligini alohida ta’kidlaydi: “Lolazor”da namoyon bo‘lgan absurd tuyg‘usi va g‘oyasi 90-yillar boshlarida birin-kekin e’lon etilgan epik asarlar – O‘.Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar”, Sh.Xolmirzayevning “Olabo‘ji”, Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar”, O.Yoqubovning “Adolat manzili” va nihoyat, Omon Muxtorning “Ming bir qiyofa” dan boshlangan yangi turkum romanlarida turli-tuman ko‘rinishlarda izchil davom etdi”¹.

Suhbatdosh D.Quronov aynan shu “absurd” tushunchasi haqida to‘xtalib, munaqqidga quyidagi savol bilan murojaat qiladi: “Adabiyotimizdagi, xususan, yoshlari ijodidagi izlanishlarga xayrixohligingiz ko‘philikka ma’lum, ishonamanki, bu narsa yoshlari tomonidan tegishlich qadrlanadi ham. Ayni paytda, buni “modern uslubida yozilgan asarlar haqida so‘z yuritganda asl mohiyatiga yetmay mahliyo bo‘lish” sifatida baholovchilar ham yo‘q emas. Albatta, mazkur masala yuzasidan keskin bahslar kechayotgan bir paytda shunday bo‘lishi tabiiy ham. Nima bo‘lganda ham, keyingi vaqtlardagi chiqishlaringizda, suhbatlaringizda “absurd tuyg‘usi”, “absurd asar” kabi tushunchalarni bot-bot ishlatasiz. Shu masalaga mavzumiz doirasida kengroq to‘xtalsangiz”². Munaqqid Umarali Normatov “absurd tuyg‘usi”, “absurd asar” kabi tushunchalarni atroflicha izohlaydi va 90-yillar romanchiligi faqat totalitar rejim tanqidi, adashgan, aldangan shaxslar umrining be’mani absurddan iborat ekanini ochib bergenligi bilangina cheklanmasligini alohida ta’kidlaydi: “Hozirgi jahon adabiyotshunosligida badiiy asar qimmati, darajasi birinchi galda unda hayot va shaxsning yangicha konsepsiysi hamda badiiy talqini, ifodasiga qarab belgilanadi. Shu yuksak umumbashariy adabiy-badiiy mezonlar asosida yondashiladigan bo‘lsa,

¹ Normatov U. Ijod sehri.T.:2007. 207-b.

² O‘sha asar. 207-b.

O‘.Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romani 90-yillar o‘zbek adabiyotidagi jiddiy voqeа, muhim yangilikdir. Bir qarashda roman yangi o‘zbek adabiyotida muayyan an'anaga aylanib qolgan mavzu-muammolar – mustabid tuzum tanqidi, afg‘on urushi, “o‘zbeklar ishi” qurbanlari haqida babs etadi”¹. Munaqqid O‘.Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanini batafsil tahlil qiladi va asardagi Rustam, Komissar obrazlarini o‘sha davrning yorqin qahramonlari, yozuvchining adabiyotdagi yangi so‘zi, badiiy kashfiyoti,— deya yuqori baholaydi. Ma’lumki, badiiy ijod inson ko‘nglini tadqiq etish, uni o‘zgalar his etadigan darajada tasvirlay bilishi bilan diqqatga molikdir. Inson tuyg‘ulari o‘ta murakkab, g‘oyat nozik bo‘lganligi uchun ham uni haqqoniy va ta’sirli tasvirlash qiyin. Chunki insonning kechinma va hislari cheksiz bo‘lgani holda ularni ifodalash imkonи cheklangandir. Ijodkorning talanti darjasи inson qalbi iqlimlarini nechog‘liq to‘liq tadqiq eta bilish mahorati bilan o‘lchanadi. Odamning ko‘ngliga esa faqat samimiyyat, ezgulik, yaxshilik orqali kirib borish mumkin.

Munaqqid U.Normatov “Tushda kechgan umrlar” romanini ana shunday kitobxon qalbiga kirib boradigan samimiy asar sifatida baholaydi. Asardagi Rustam obraziga alohida to‘xtaladi va bu obrazni muallifning katta yutug‘i, — deya e’tirof etadi.

Pokiza o‘yli, rost so‘zli, ezgu amalli Rustamning xatti-harakatlari, kechinmalari kitobxoni o‘ziga rom qiladi. Uning o‘z quroldoshlari Temur va Xayriddinga munosabatlarida, Shahnozaga muhabbatida, onasini ayashlarida, otasi uchun kuyinishlarida ulkan insoniy samimiyat bor. U – ichdan ma’rifatli odam. Yigit o‘zgani his etadigan, tushunadigan ruhiyat egasi. Asarda olamning butun alamli jihatlari Rustam taqdiri orqali tasvirlangan deyish mumkin. Loqaydlik, befarqlik, qulaylikka intilish, manfaat taqozosiga ko‘ra qadam bosish begona bo‘lgan bu oliyjanob yigit, butun asar davomida azoblar girdobida ko‘rsatiladi.

Romanda qahramonning afg‘on urushi davridagi ruhiyati, ayniqsa, ishonarli chizilgan. O‘tkir Hoshimov azaldan urush tasviriga o‘ziga xos yondashuvi bilan

¹ O‘sha asar. 207-b

mashhur. Adib ko‘p yillar oldin yozgan “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasidayoq urush va inson qismati, uning inson ruhiyatida namoyon bo‘lish tarziga psixologik yondashuvni sezdirgan edi. Uni janggohning manzaralari emas, urush tufayli inson tabiatida ro‘y bergen ruhiy tebranishlar miqyosini ko‘rsatish ko‘proq jalb etadi. Rustam obrazining Afg‘onistonga daxldor tasvirlarida, ayniqsa, jonli va esda qolarli tasvirlangani boisi ham shunda. Urush mohiyatan yovuzlikka xizmat qilgani uchun ham aslidaadolatparvar, rahmdil, insofli kishini ham shafqatsiz va yovuz kimsaga aylantira olishi mumkinligi Rustam shaxsiyati tasviri misolida juda ta’sirli ifodalangan. Bosh qahramon hayotining Afg‘onistonga bog‘liq tasvirlarini o‘qib turib, ayrim o‘rinlarda, adib haqiqatning hayot haqiqatidan-da aniq, undan-da ta’sirli ekaniga o‘quvchi qoyil qolishi tabiiydir.

Adib qalamga olgan personajga adabiy qahramon sifatida emas, balki o‘z taqdiriga ega jonli odam deb qaray biladi. Shu bois qahramonni tabiatiga to‘g‘ri kelmaydigan xatti-harakatlar og‘ushida ko‘rsatmaslikka intiladi. Yozuvchi tabiatan hissiyotli xalq – o‘zbekning vakillari bo‘lmish qahramonlarini, ko‘pincha nozik imo, sezilar-sezilmas ishora orqali aks ettiradi. Shu yo‘l bilan kitobxonga qahramonlar o‘ylari, kechinmalari, xatti-harakatlarini mustaqil baholash imkonini qoldiradi. U.Normatov: “Tushda kechgan umrlar” romanida o‘zgacha davr, o‘zgacha vaziyat, muammo, mojarolar aks etadi, biroq bosh qahramon boshiga tushgan savdolardan qutulish yo‘li o‘sha – Rustam tipidagi oriyatli, vijdonli yigitni bu mudhish ko‘rguliklardan o‘limgina mosuvo etadi. Menimcha, chuqurroq qarasak, Rustam obrazi talqinida ekzistensializm falsafasining ta’siri seziladi”¹. Suhbat davomida D.Quronov munaqqid U.Normatov bilan davrning ajoyib durdona romanlari “Otamdan qolgan dalalar”, “Olabo‘ji”, “Ko‘zgu oldidagi odam”, “Bozor” asarlari xususida fikrlashadi. Ayniqsa, Xurshid Do‘stmuhammadning “Bozor” romanini Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asariga qiyoslashi alohida qiziqish uyg‘otadi: “Xurshid Do‘stmuhammadning “Bozor” romani “O‘tkan kunlar” bilan boshlangan XX asr o‘zbek romanchiligining

¹ Normatov U. Ijod sehri.T.:2007. 208-b.

munosib yakuni degim keladi. Yo‘q, gap roman asrning oxirgi yili dunyo yuzini ko‘rganidagina emas. Asrning ilk romani bilan so‘nggi romani “Bozor” orasida muayyan mushtarakliklar bor. “Bozor” qahramoni “O‘tkan kunlar” qahramoni Otabek ismiga ohangdosh tarzda Fozilbek deb atalgan. Fozilbek ham Otabek singari bozor-tijorat odami. Otabek millat tarixining eng qaltis burilish pallasida, Chor Rossiyasi bosqini – istibdodi arafasida najot yo‘lini izlaydi; Fozilbek esa salkam bir yarim asr davom etgan istibdoddan so‘ng istiqlolning dastlabki yillarida, milliy tiklanish pallasida, yangi ijtimoiy munosabatlarga o‘tish jarayonida yo‘l qidiradi. Ha, xuddi “O‘tkan kunlar”da bo‘lgani kabi bu roman muallifini ham tijorat odami bo‘lmish qahramonning kasb-kori bilan bog‘liq muammo-mojarolar emas, birinchi galda el-yurt g‘ami, ravnaqi, madaniyati masalalari qiziqtiradi. Bu yerda ham “O‘tkan kunlar” dagi kabi oila, maishiy hayotga oid taomillar, orzu-havaslar, ikki yoshning erkin sevgi-muhabbati... ”¹. Munaqqidning bu fikrlariga javoban suhbatdosh D.Quronov ham “Bozor” romani to‘g‘risida o‘z fikrlarini bildiradi: “Bozor” ning badiiy falsafasini uchta asosiy obraz: bozor, choyxona va qiroatxona tutib turadi, boshqa barcha obrazlar ularning atrofida uyushadi. Romanda qalamga olingan davr fojiasi shuki, undagi “barcha yo‘llar bozorga olib boradi”, “bozor maydoni pastlik....salgina xushyorlikni boy bergen odam pastlikka qarab tarvuzdek dumalab tushaveradi”. Darhaqiqat, o‘n yillar ilgari voqeligimizda shu hol kuzatilmadimi?! Minglab odamlar o‘zlarining ideallari, orzu-intilishlari, kasb-kori, qo‘ying-chi, o‘zligiga xiyonat qilib bozor atalmish “suvsiz hovuz”ga g‘arq bo‘lmadilarmi? Najot yo‘li esa bitta: avvalo, “g‘arq bo‘layotganini anglash”, so‘ng tirmashib tepaga intilish kerakki, bunda “qiroatxona poyidan chiqiladi”, ma’naviyatgina insonni, jamiyatni hakolatdan saqlashi mumkin”². Suhbat yakunida ayni mana shu to‘xtamga kelinadi, zero, “ma’naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining

¹ Normatov U. Ijod sehri.T.:2007. 229-b.

²O‘sha asar. 233-b.

mezonidir”¹. Munaqqid suhbat yakunida keyingi davr o‘zbek romanchiligi yutuq va nuqsonlarini sarhisob qilar ekan shunday xulosaga keladi: “Xullas, hozirgi romanchiligimiz jiddiy ma’naviy, shakliy-uslubiy izlanishlar jarayonini boshidan kechiryapti, XX asr davomida shakllangan muayyan an'analar intihosiga etib, butunlay yangi tamoyillar tarkib topmoqda. Eng muhimi, romannavislarimiz inson shaxsiyati, shaxs jumbog‘i tomon yuz o‘girayotirlar, bu borada ayricha yangi tamoyillar paydo bo‘lmoqda. Biroq bu boradagi buyuk kashfiyotlar hali oldinda. Biz yangilik, “kashfiyot” deb sanagan personajlar ham hozircha umumbashariy miqyoslarga ko‘tarila olgani yo‘q. Endigina boshlanayotgan yangi asr o‘zbek romanchiligi uchun buyuk ixtiolar asri bo‘lsa ajabmas”². Munaqqid o‘z fikr, qarashlari bilan zamonaviy badiiy asarlarni xalq hayoti, uning hozirgi kundagi ehtiyoj va talablari jihatidan tahlil etadi, baxolaydi, fazilat va nuqsonlarini aniqlaydi, yozuvchilarining ijodiy o‘sishlariga va adabiyotning ravnaqiga ko‘maklashadi.

“Dunyonи yangicha ko‘rish ehtiyoji” deb nomlangan suhbatida shoir va yozuvchi, she’rshunos olim Ulug‘bek Hamdam bilan suhbatlashadi. Mazkur suhbatda munaqqid U.Normatov o‘zini qiziqtirgan savollarni yosh shoir, ijodkor Ulug‘bek Hamdam bilan o‘rtoqlashar ekan, o‘z navbatida u ham ustoz munaqqiddan o‘z savollariga javob oladi. Suhbatda mustaqillik davri o‘zbek she’riyati, modern adabiyoti va she’riyatdagi shakl va mazmun masalalari yoritiladi. Umarali Normatovning “Ijod sehri” kitobidan o‘rin olgan bu suhbat ancha keng ko‘lamli bo‘lib, ustoz va shogirdning 2001-yil dekabdan to 2002-yil iyulgacha bo‘lib o‘tgan suhbatlarining jamlanmasidir. Suhbatda keyingi o‘n yil mobaynida muayyan adabiy hodisa tusini olgan o‘zbek modern she’riyati, uning jahon modernistik oqimi bilan mushtarak va farqli jihatlari xususida fikrlar bildiriladi. Ma’lumki, modernistik adabiyot bo‘yicha istiqlol yillarda adabiyotshunos va munaqqidlar turlicha fikr bildirdilar. Ko‘pgina munaqqid va adabiyotshunoslар modernistik adabiyot namunalarini ma’qullasalar, ba’zi birlari bu adabiyot xususida

¹Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma’naviyat, 2008, 80-b.

² Normatov U. Ijod sehri.T.:2007. 229-b.

salbiy fikrlar bildirdilar va bu bahslar hozirgacha davom qilib kelmoqda. Umarali Normatov “modernizm”, “absurd” tushunchalari haqida D.Quronov bilan suhbatda ham iliq fikrlarni bayon qilgan edi, shoir va yozuvchi, adabiyotshunos U.Hamdam bilan suhbatida esa bu fikrlarini yanada boyitib, dalillab, misollar bilan tushuntirib: “Absurd bu ko‘hna dunyo, hayot, yashashning ma’nosи haqidagi o‘ziga xos mushohadalar majmuasidir. Absurd asar odat tusiga kirgan hayotiy hodisa, jarayonlarni yangicha idrok etishga, bahsga undashi bilan qimmatlidir. Absurd asar aslo befarqlik, loqayd munosabat emas, balki fikrdagi, qalbdagi tug‘yon - isyon mahsulidir. Absurd ijod sohibi va nazariyachisi Kamyuning “Absurd bu – o‘z cheki-chegarasini anglaydigan aql-idrok”, “Men fikrdan nimani talab qilsam, absurd ijoddan ham ayni shuni – isyon, erkinlik va rang-baranglikni kutaman” degan so‘zlarini unutmeylik!”¹ – deydi. Munaqqid modernizm haqida ham keyingi yillarda ancha fikrlar bildirilayotganligini ta’kidlar ekan, bu xususda o‘zining qarashlarini bayon qiladi: “Modernizm XX asr jahon adaboyoti, san’atida muhim hodisa, uning asl qiyofasini belgilovchi omil ekani, M.Prust, F.Kafka, J.Joys, Eliot, E.Paund, A.Kamyu kabi yangi oqim, yo‘nalishlarga mansub

ijodkorlar so‘z san’ati rivojida butunlay yangi davr ochgani hech kimga sir emas. Jahonning turli mintaqalarida ularning minglab maslakdoshlari, izdoshlari, davom - chilari bor. Modernizm shunchaki adabiy-badiiy eksperiment-tajriba, shakliy-uslubiy izlanish natijasi emas, balki u dunyoni, insonni yangicha ko‘rish, tushunish, anglash, anglatishning o‘ziga xos falsafiy-nazariy asoslariga ega... Bu kabi ijodkorlarning g‘oyalari yangicha adabiy oqim yo‘nalishlari uchun zamin bo‘lib xizmat qildi”¹. Shu o‘rinda modernistik adabiyot xususida boshqa adabiyotshunoslarning fikrlariga nazar solib ko‘rish o‘rinlidir.

Adabiyotshunos Q. Yo‘ldashev: “... Chinakam badiiy asar doimo undan oldin yaratilganiga o‘xshamaslikka intilish natijasi o‘larоq dunyoga keladi. Fikr, zavq va didning yangilanishi badiiy ifoda tizimini ham to‘la o‘zgartirishni ham taqozo etadi.

¹ Hamdamov U. Yangilanish ehtiyoji. T.: “Fan” nashriyoti. 119-bet.

Adabiyotda o‘zgarishlarning doimiyligidan boshqa o‘zgarmas narsa yo‘qdir. Modern adabiyot inson didi va qarashlaridagi o‘zgarishlar ifodasi o‘laroq yuzaga keladi”¹, – deya fikr bildiradi. Bundan tashqari, Q.Yo‘ldoshev modern adabiyoti va absurd adabiyot xususida juda ko‘plab maqolalar e’lon qildi. Xususan, “Guliston” jurnalining 2005-yil 1-sonidagi maqolasida quyidagicha to‘xtaladi: “Shuni ta’kidlab aytish lozimki, absurdni modernizmga qarshi qo‘yib bo‘lmaydi. Modernizm og‘och bo‘lsa, absurd – uning mevasi. Mevani daraxtga qarshi qo‘yish aqdan emas... Absurd adabiyot, ayrimlar o‘ylaganidek, adabiyotning ma’nisizligi emas, balki ma’nisizlikning adabiyotidir”. Boshqa maqolalarida ham modernizm adabiyotining yutuqlarini, xususan, modernistik she’riyat haqida ijobiy fikrlar bildiradi. Suhbatda modernizm haqida adabiyotshunoslar B.Sarimsoqov, J.Eshonqulovlarning fikrlariga ham munosabat bildiriladi. Xususan, adabiyotshunos B.Sarimsoqov modern adabiyoti va “absurd” tushunchasi xususidagi “Absurd ma’nisizlikdir” maqolasida bu yo‘nalishni keskin qoralaydi². Umarali Normatov bu haqida U.Hamdam bilan suhbatida quyidagi fikrlarni keltiradi: “Uningcha, “Umuman olganda, badiiy-estetik hodisalardagi absurd tushunchasi ijobiy hodisa emas”, “absurd o‘z oti bilan ma’nisizlik”, “absurd asar jamiyatda ana shu asarga umuman estetik talab bo‘lmagan paytda, ijodkorda esa “ehtiyoj farzandi” (A.Oripov) tug‘ilmaganda yoziladi. Aniqrog‘i, absurd asar ijtimoiy-estetik jihatdan arziydigan g‘oya tashimaydi”, “absurd asar ma’naviy-axloqiy konsepsiyasiz, muayyan g‘oya tashimaydigan, hayotga loqayd va ma’nisiz munosabatni ifodalaydi. Bu uning belgilovchi mezoni. Absurd tuyg‘u – ma’nisizlik tuyg‘usi. Absurd insonning o‘zi yashayotgan jamiyatga, muhitga, o‘z-o‘ziga, hattoki, yaratuvchiga begonalik tuyg‘usi”, “absurd barcha zamon va makonlarda ma’nisizlik bo‘lib qolaveradi”, u badiiyat dunyosidagi inqiroz, “botqoq”dan iborat... Olim absurd adabiyotini shu tariqa qayta-qayta qoralar ekan, ekzistensializmni esa qisqa va lo‘nda qilib “subutsizlik” deb ataydi va bu bahoda sobit ekanligini ta’kidlab, “men ekzistensializmga nisbatan “subutsiz” sifatlovchisini

¹ Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. Toshkent.: Yangi asr avlod. 2006. 151-bet.

² Sarimsoqov B. Absurd ma’nisizlikdir//O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2002, 28- iyun.

to‘la anglagan holda ishlatdim va bu masalada bahslashishga hamisha tayyorman”, – deb yozadi”¹. U.Normatov bu fikrlarga qarshi o‘laroq “Absurd B.Sarimsoqov da’vo qilganidek, aslo ma’nisizlik emas, balki, aksincha, teran ma’noga ega. Absurd adabiyot, san’atda adashgan, aldangan, behuda, samarasiz mehnat-faoliyatga, ma’nisiz qismatga mubtalo etilgan shaxsning fojiasini ochib berish, kutilmagan tomonlardan o‘ziga xos tarzda badiiy tahlil etishdan iborat”, – degan qarashini bayon etadi. Suhbatdoshi U.Hamdam ham U.Normatov fikrlariga qo‘shilgan holda absurd adabiyoti va modernizmning yutuqlarini misollar bilan dalilaydi va shu bilan birga modernistik yo‘l ancha qiyin ekanligini ta’kidlaydi. Suhbat jarayonida modernistik yo‘nalishda ijod qilayotgan shoirlar Rauf Parfi, B.Ro‘zimuhammad, Faxriyor, Abduvali Qutbiddin she’rlaridan misollar keltirilib, tahlilga tortiladi. Suhbat ahamiyati shundaki, u bugungi adabiy jarayonda ancha bahslarga sabab bo‘layotgan modernistik yo‘nalishdagi adabiyotni to‘laroq anglashga, uning asosiy mohiyatini teran tushunishga yordam beradi.

“Ko‘ngil kuylari” deb atalgan suhbat ham adabiy jarayon va tanqidchilik mavzusiga bag‘ishlangan. Umarali Normatovning Sherali Sokin bilan bo‘lgan bu suhbatida hamisha adabiyotning bosh muammosi bo‘lib kelgan inson obrazi masalasi haqida fikr yuritiladi. Bu suhbatda o‘zbek nasri va she’riyati namunalari tahlilga tortilgan. Xususan, Erkin Vohidovning “Inson” qasidasi va yosh yozuvchi Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” romanida inson shaxsi tasvirining talqinlari xususida bahsmunozara qilinadi. Bu o‘rinda munaqqid Umarali Normatov yetuk shoir Erkin Vohidovning “Inson” qasidasi haqida o‘z fikrlarini bayon qiladi. Garchi, asar 1973-yilda yozilgan bo‘lsa-da, u nafaqat qasida janrining yangi namunasi, balki XX asr o‘zbek adabiyotida inson shaxsiga, uning tub mohiyatiga yangicha yondashuv boshlanayotganidan dalolat beruvchi adabiy hujjat sifatida ham qimmatli ekanligini ta’kidlaydi. Qasidada inson gohadolat, goh adovat qo‘ynida, goh shodon, gohida esa nolon tarzda tasvir etiladi, “O‘z dilining dargohida esa goh shayton, goh g‘ilmon; jon

¹ Normatov U. Ijod sehri. T., 2007. 241-b.

borki, qasdi jon, qotil ham, qurbon ham, hayot ummonida qatradek sarson ham, gordon ham – shu insonning o‘zi!”. Suhbat jarayonida Sherali Sokin munaqqiddan U.Hamdamning “Muvozanat” romanidagi shaxs e’tiqodi va fojiasi talqinlari, asardagi Amir obrazi haqidagi fikrlarini so‘raganda, asarni asrning eng yaxshi romanlaridan biri sifatida yuqori baholaydi va romandagi insonlar obrazining turfa qiyofalarini tasvir qilishdagi yozuvchi mahoratini ko‘rsatib beradi. Suhbat yakunida Sh.Sokin quyidagi xulosaga keladi: “Suhbat asnosida bir muhim haqiqatga iqror bo‘ldim: adabiy jarayon bilan barobar adabiy-tanqidiy fikr ham betinim o‘zgarib, yangilanib borayapti. Bugungi adabiy tanqid, o‘n yil, hatto besh yil burungi tanqid emas. Hozirgi nazariy qarashlar, talqinlar ham boshqacha”(288-b). Darhaqiqat, mustaqillik yillarida adabiyotga, so‘z san’atiga e’tibor nihoyatda kuchli bo‘ldi, bu esa ijodkorlarni yangi-yangi asarlar yozishga undadi. Xullas, Umarali Normatovning “Romanning yangi umri”, “Dunyoni yangicha ko‘rish ehtiyoji”, “Ko‘ngil kuylari” mavzusidagi suhbatlarida joriy adabiy jarayonning eng dolzarb masalalari xususida bahs yuritiladi va bu suhbatlar zamonaviy o‘zbek adabiyotini o‘rganishda ahamiyatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

2.2. “Nafosat gurunglari” kitobida adabiy suhbatlar talqini

Munaqqid Umarali Normatov “adabiy tanqid, birinchi galda, go‘zallikni his etish, anglash, kashf etish san’ati”,– deb biladi. Olimning kitoblaridan biri “Go‘zallik bilan uch rashuv” deb nomlanadi. Umarali Normatov birinchi galda munaqqid sifatida asarlardan nafosat izlaydi, ijodkorning mahoratini ta’riflashdan zavqlanadi. Boshqalarni ham o‘zi his qilgan zavqdan bahramand etishga intiladi. “Nafosat gurunglari”da ham

xuddi shu istak “qizil ip” bo’lib o’tadi. Mazkur 2010-yilda nashr qilingan “Nafosat gurunglari” asari olti fasldan tashkil topgan. Umarali Normatovning boshqa kitob, maqola, esse, xotira, qayd va suhbatlari mohiyatida ham xuddi “Nafosat gurunglari”dagi ko’tarinki ruh bo’rtib turadi. “Nafosat gurunglari”ning birinchi faslida munaqqid ustozlari, ularning ibratli fazilatlari to‘g‘risida ehtirosga to‘lib so‘zlaydi. Ustozlarini ta’riflaganda munaqqid to‘lqinlanib ketadi. Bu esa uning ustozlariga mehri, sadoqatidan dalolat beradi. Kishi o‘zi mehr qo‘ygan kishilarini to‘g‘risida jo‘ngina gapirolmaydi. Havas qilgan kishilarining insoniy ojizliklari ham fazilat kabi tuyuladi. Umarali Normatov Ozod Sharafiddinovni “ustozi” deb biladi. “Mening universitetda topgan eng katta boyligim, baxtim shuki, men Ozod Sharafiddinovning birinchi aspirant shogirdi bo‘lish sharafiga muyassar bo‘lganman. Yarim asr u bilan ishlash, hamkor-u hamnafas bo‘lish men uchun Allohning benazir inoyati deb bilaman”, – deydi “Nafosat gurunglari” asarida. Ustozlari bilan bir qatorda hamkasb-u shogirdlari, ijodkor-u olimlar haqida faxru iftixor, zavq-shavq bilan to‘lqinlanib yozadi.

“Nafosat gurunglari” asarining “Ustozlar ibrati”, “Safdoshlar davrasi” fasllarida Umarali Normatov ortga nazar tashlab, bosib o’tgan hayotini baholi qudrat tahlil qiladi, bilgan, kuzatgan, duch kelgan odamlariga baho beradi. “Ijodning mashaqqatli va nurli yo‘llari”, “Bir asar tarixi va talqini”, “Tafakkur evrilishlari” fasllarida ham adabiy jarayon va shoir va yozuvchilar, ularning asarlari xususidagi mulohazalarini davom ettiradi.

Kitobning “Adabiy suhbatlar” faslida munaqqidning “Harakatdagi estetika”, “Iste’dod ko‘lami”, “Yozuvchi va janr”, “Hayot va hajviyot”, “Iste’dodni kashf etish san’ati” nomli turli mavzulardagi suhbatlari berilgan.

“Harakatdagi estetika” nomli adabiy suhbatda munaqqid U.Normatov taniqli yozuvchi Pirimqul Qodirov bilan suhbatlashadi. Suhbatning asosiy mavzusi uning sarlavhasidan ham ma’lumki, adabiy tanqid xususidadir. Munaqqid bilan yozuvchi adabiyotshunoslik va adabiy tanqid munosabatlari haqida fikrlashadilar. Ma’lumki, adabiyotshunoslik va adabiy tanqidchilik orasida ma’lum farqlar bor. Adabiyotshunoslik fan sifatida ilmiy tafakkur va xulosalarga asoslanadi. Adabiy tanqidchilik esa ilmiy va

badiiy tafakkurning xosilasi sifatidagi hodisadir.

Adabiyotshunoslik odatda o‘tmish adabiy merosni, adiblar ijodini tadqiq qilish bilan shug‘ullansa, adabiy tanqidchilik zamonaviy adabiy jarayonni, adabiy hodisalarni o‘rganadi va baholaydi. Adabiy tanqidchilikda operativlik, ya’ni hozirjavoblik va zamonaviylik bevosita bo‘ladi. Adabiyotshunoslik asarlari odatda mutaxassisliklarga, ilmning muayyan sohasi bilan shug‘ullanuvchilarga kerak bo‘ladi, adabiy tanqid asarlari esa bulardan tashqari keng ommaga ham mo‘ljallangan bo‘ladi. Umarali Normatov adabiyotshunoslik va adabiy tanqid o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar haqida to‘xtalar ekan, keyingi yillarda adabiy-tanqidiy asarlarni nashr qilish va ularga qiziqish ancha kuchayganligini e’tirof qiladi. V.Belinskiy tanqidni “harakatdagi estetika” deb ta’rif qilgani bejiz emas, albatta. Adabiy tanqidning mohiyati estetikaning badiiy adabiyotga oid qismi – adabiyotshunoslik bilan qiyos qilganda yanada yorqin ko‘rinadi. Ya’ni, adabiyotshunoslik – ilmiy tafakkurga, adabiy tanqid esa ilmiy va badiiy tafakkurga asoslanib, ham fan, ham san’atga daxldordir. Adabiyotshunoslik, asosan, o‘tmish adabiy merosini asosiy obyekt qilib olsa, adabiy tanqid joriy adabiy jarayon haqida fikrlaydi, adabiyotshunoslik akademizmga va bilvosita (o‘tmish jarayoni va undagi asarlar) aktuallikka tayanadi, adabiy tanqid esa tezkorlikka va bevosita aktuallikka suyanadi, adabiyotshunoslik, asosan, soha mutaxassislariga qarata yo‘nalgan bo‘lsa, adabiy tanqid keng ommaga qaratiladi. Umuman, adabiyotshunoslik estetikani, adabiy tanqid esa adabiyotshunosikni boyitadi. Bu xususiyatlar adabiyotshunoslik bilan tanqidni bir hodisa sifatida qarashga yoki ularni butunlay bir-biridan ajratishga asos bo‘la olmaydi. Zero, adabiy tanqid adabiy jarayon va eng yangi asarlar haqida hukm chiqarar ekan, bu xulosalar adabiyotshunoslikka hissa bo‘lib qo‘shiladi. Badiiy adabiyotning umumiy qonuniyatlarini kashf etishda adabiyot nazariyasi adabiy tanqid hukmidan foydalanadi. Adabiy tanqid ham, o‘z navbatida, adabiyot tarixi fani xulosalariga tayansa, ikkinchi tomondan, adabiyot nazariyasi yutuqlaridan bahramand bo‘ladi, ayni chog‘da adabiyotshunoslikning har ikkala qismi uchun ham zarur xulosalar chiqaradi. Adabiy tanqidning universal va hozirjavobligi shundaki, u badiiy ijodni rivojlantirishga, adabiy-badiiy tafakkurni yangi xususiyatlar bilan boyitishga va kitobxonlarda go‘zallik

tuyg‘usini tarbiyalashga xizmat etadi. Munaqqid va yozuvchi P.Qodirov adabiy tanqid va adabiyotshunoslik bir-birini to‘ldiruvchi soha deb hisoblaydilar. P.Qodirov: “Adabiy tanqid – fan va san’atning sintezi,— dedik. Fanda tadqiqot yo‘li bilan qilingan ixtironi ishlab chiqarishga joriy qiladigan korxonalar bor. Adabiy tanqid esa ilmiy tadqiqot va tahlil yo‘li bilan yaratilgan yangiliklarni o‘zi joriy qiladi. Uning “korxonasi” o‘zida. Bu “korxona”dan chiqqan tanqidiy mahsulot to‘ppa-to‘g‘ri kitobxonning qo‘liga boradi. Tanqidchi o‘zi ochgan yangilagini kitobxonga ta’sirli so‘zlar vositasi bilan yetkazib beradi. Shuning uchun yozuvchi so‘z ustida qancha mehnat qilsa, tanqidchi ham shuncha zahmat chekishi kerak” . Bu bilan yozuvchi ijodkor qanchalik so‘z boyligiga ega bo‘lsa, munaqqidning ham so‘z mahorati yuksak bo‘lishi lozim ekanligiga ishora qiladi. Munaqqid Umarali Normatov ham bu xususida o‘z fikrlarini quyidagicha bayon qiladi: “Taqnidchilik iste’dodi yozuvchilik iste’dodiga yaqin. Ulkan yozuvchilarning aksariyati, ayni paytda, tanqidchilik iqtidoriga ega bo‘lganlar. Bevosita adabiy tanqid bilan shug‘ullanmagan yozuvchining bir-ikki maqolasidan ham undagi tanqidchilik iqtidorini payqash mumkin. Men shunga amin bo‘ldimki, yozuvchida tanqidchilik iqtidori qanchalik yuksak bo‘lsa, uning adabiy talanti ham shunchalik baquvvat bo‘ladi”. Bu o‘rinda adabiy tanqid va adabiyotshunoslik tarixidan ma’lumki, ularni aslo bir-biridan ayri o‘rganib bo‘lmaydi. Zero, tanqid tarixini badiiy ijod, so‘z san’atimiz tarixidan ajratib olib o‘rganish, tadqiq qilish mumkin emas. Chunki ular o‘zaro chambarchas bog‘langan bo‘lib, har birining takrorlanmas qiyofasi, uslubi, o‘ziga xos qonuniyatları bor. Shunday ekan badiiy ijod va tanqidni farqlamay va birining o‘rniga ikkinchisini qo‘yib bo‘lmaydi – ular voqelikni kashf etishda turli vosita, qurollar va vazifalarga egadir. Bular adibga ham, munaqqidga ham adabiy asarni idrok etish imkonini beradi. Lekin bunda san’atkor – badiiy boylik yaratuvchi, munaqqid esa adabiy tanqidchi, ilmiy-badiiy idrok etuvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Munaqqid yaratgan boylik yozuvchi yaratgan boylik asosida paydo bo‘lib, uning ilmiy-estetik qimmatini belgilashga qaratiladi. Xullas, munaqqid bilan yozuvchi P.Qodirov suhbati orqali adabiyotshunoslik va adabiy tanqid masalalariga bir qadar oydinlik kiritiladi.

Umarali Normatovning yana bir yetuk o‘zbek adibi Odil Yoqubov bilan suhbati

“Iste’dod ko‘lami” deb nomlangan. Mazkur suhbat o‘zbek adabiyotining yirik siymosi Oybek ijodi tadqiqiga bag‘ishlanadi. Ma’lumki, Oybek serqirra ijod sohibidir. Uning adabiy-tanqidiy qarashlari ham salmoqdur bo‘lib, U.Normatov bu xususida ham to‘xtalib o‘tadi. Oybek 50-yillarda ham tanqidchilik faoliyati bilan shug‘ullandi. U bu davrlarda yozgan adabiy-tanqidiy maqolalarida ba’zi bir tanqidchilar tomonidan badiiy jihatdan bo‘sh asarlarning asossiz maqtalishi va kuchli asarlarga esa e’tiborsizlik bilan qarash kabi holatlarni keskin tanqid qilgan edi. Oybekning “Mahorat maktabi”, “O‘lmas asarlar yarataylik”, “Adabiyot to‘yi”, “Yangi ijodiy rejalar” kabi adabiy-tanqidiy maqolalari bundan guvohlik berib turadi. Oybekning eng sermahsul va ilmiy-tadqiqotlarga boy adabiy-tanqidiy qarashlari 60-yillarda o‘zining yuqori cho‘qqisiga ko‘tarildiki, bu haqida atroflicha fikr-mulohazalar yuritish maqsadga muvofiqdir. Oybekning “U mangu tirik” va “Shoir haqidagi xotiralarim” degan maqolalarida Hamid Olimjonning jo‘shqin lirik shoir sifatidagi mahorati ochib beriladi. Shoirning lirkasi, his-hayajonli, keng qamrovli, original tashbehlarga boy ekanligi misollar asosida tahlil etiladi. Oybek badiiy ijodda qanchalik mohir bo‘lsa, uning ilmiy qarashlari ham asosli va ilmiy jihatdan yetuk asarlardir. Yozuvchi Odil Yoqubov Umarali Normatovning Oybek haqidagi “U ham ajoyib lirik shoir, ham she’riy epik, dramatik iste’dod egasi, qator epik poemalar, dramatik dostonlar muallifi, ayni paytda, badiiy proza ustasi; o‘tkir publitsist, hikoya, qissa, xususan, barkamol romanlar muallifi; shu bilan barobar, bolalar adabiyotining yetuk namoyandasigi, ulkan adabiyotshunos olim, tanqidchi, tarixchi, mohir tarjimon...”degan fikrlariga to‘la qo‘shilgan holda quyidagilarni aytadi: “Gap faqat Oybek domla iste’dodining ko‘lamdorligi, serqirra ekanida, uning xilma-xil soha bilan band bo‘lganida va har xil adabiy tur, janrlarda qalam tebratganidagina emas, har bir soha, adabiy tur va janrda u yuksak cho‘qqiga ko‘tarila olgan”. Darhaqiqat, bu serqirra ijod sohibi o‘zbek xalqining chin ma’nodagi faxri, iftixoridir. Munaqqid U.Normatov Oybek nasrining barkamol shoh asarlari “Qutlug‘ qon” va “Navoiy” romanlarining o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni va ahamiyati haqida O.Yoqubovdan so‘raganida, yozuvchi bu asarlar nafaqat adabiyot rivojida, balki butun bir o‘zbek xalqining hayotida ham davr yaratgan asarlar ekanligini ta’kidlaydi.

Umarali Normatovning yozuvchi Mirmuhsin bilan suhbati “Yozuvchi va janr” deb nomlanadi. Sarlavhasidan ham ayonki, suhbat adabiy jarayon hamda tur va janrlar xususida bo‘lib o‘tadi. Munaqqid Mirmuhsinning nasr va nazmni barobar olib borayotgan ijodkor sifatida e’tirof etar ekan, unga shunday savol bilan murojaat qiladi: “Ilk bor ham nazm, ham nasrga qo‘l urganda, ongli ravishda, bir havas, tajriba tarzida atayi shunday yo‘l tutganmisiz yoki bu beixtiyor, ichki bir ehtiyoj tariqasida ro‘y bergenmi?”, –degan savoliga yozuvchi: “Nasr va nazm aslida egizak – Hasan va Fotima degan gap. Mumtoz merosimizda ma’lum davrlarda she’riyat yuqori bo‘lib, nasrni “qora so‘z” ham deyilgan. Hatto tabobatda dori-darmon ham she’r bilan yozilgan. Ma’lum davrlarda Sa’diy hikoyatlari, “Zafarnoma”, “Boburnoma”, “Qobusnoma”, “Oynayi Akbar” va hokazolar, jangnomalar qo‘ldan qo‘lga o‘tib o‘qilgan. Qalam sohibi ikki janr va hatto bir necha janrlarda ham mahorat bilan yaxshi asarlar yaratishi mumkin. Lekin bir adabiy turda u ustun bo‘ladi. Siz ham shu fikrni ma’qullaysiz. Bizning ham fikrimiz shunday. Yaxshi kulol qo‘lidan yomon ish chiqmaganidek, usta san’atkor, nainki, boshqa turda, hamma janrda ham yomon ishlanmaydi. “Ishq boshqa, havas boshqa, bu yo‘lda xato qilma”, – deganlaridek, kamina, bu yo‘lga ishq bilan kirgan”¹, –deb javob beradi. Shundan keyin suhbat jarayoni yanada qiziydi va ijodkorlarning adabiy jarayondagi faoliyati, adabiy tur va janrlar, Oybek, Said Ahmad asarlari, ularning adabiy jarayonda tutgan o‘rni xususida kechadi. Bundan tashqari, munaqqid Mirmuhsinning qator hikoya va qissalarini tahlil qilib, ularni o‘zbek adabiyotining sara asarlari sifatida e’tirof etadi.

Umarali Normatovning “Nafosat gurunglari” kitobiga kirgan “Hayot va hajviya” deb nomlangan adabiy suhbati o‘zbek adabiyotidagi satira va humor yo‘nalishidagi asarlar tahliliga bag‘ishlanadi. Mazkur suhbatda Umarali Normatov yozuvchi Xudoyberdi To‘xtaboyev bilan suhbatlashadi. Bu suhbatga adabiyot muxlislaridan birining savoli sabab bo‘ladi, ya’ni “Hajvchilik – satira va yumorni rivojlantirish zarurligi haqida ko‘p gapiriladi. Lekin shunga qaramay, nega yaxshi satirik asarlar nihoyatda kam?”, – degan savolga munaqqid “...Sizning bu savolningizga hajvchi

¹Normatov U. Nafosat gurunglari.T.: Muhamarr, 2010. 339-b.

yozuvchi Xudoyberdi To‘xtaboyev bilan qilgan suhbatimizda ma’lum darajada javob topilar, deb o‘yayman”, – deb javob beradi. Munaqqid yozuvchi X.To‘xtaboyevga adabiy jarayonda satirik va humoristik asarlarning o‘rni va o‘ziga xos xususiyatlari haqida ba’zi savollarni beradi va nima sababdan bu yo‘nalishdagi asarlar o‘zbek adabiyotida biroz orqada borayotganligi haqida adibning fikrlari bilan qiziqadi. Munaqqid: “Hozirgi kunda satira va humor uchun keng yo‘l ochiq, maydon nihoyatda keng. Birgina respublikamizning o‘zida satirik jurnal “Mushtum” oyda ikki marta katta tirajda chiqib turibdi, deyarli barcha jurnal va gazetalarda hajv minbari bor, radio, televideniyaning maxsus hajviy ko‘rsatuv, eshittirish dasturlari mavjud, kino va teatrlarimiz ham chinakam satirik, humoristik asarlarni “jon” deb qabul qiladi. Ochig‘ini aytish kerak, shunday qulay imkoniyatlar bo‘la turib, satira va yumorning hozirgi rivoji ko‘ngildagidek emas, keng omma qalbidan joy oladigan, eslaganda kulib yuradigan asarlar nihoyatda kam”, – deb satirik va humoristik asarlarning adabiy jarayonda keng rivoj olishi uchun nimalar qilish zarurligini yozuvchi bilan o‘rtoqlashadi. Bunga X.To‘xtaboyev o‘z fikrlarini quyidagicha bildiradi: “Hajvning hozirgi ahvoliga baho berishdan oldin satira nima, humor nima, kulgi nima” – shular haqida o‘zimning ba’zi bir kuzatishlarim, mulohazalarimni aytib o‘tmoqchiman. Fizika qoidasiga ko‘ra, tabiatda manfiy va musbat zaryadlar bor. Shu ikkov to‘qnash kelsa, nogohniy olov chaqnab ketar ekan, fazoda issiq va sovuq havo to‘qnash kelib qolsa, bir-birining zaryadini qabul qila olmasdan, to‘satdan portlab, chaqmoq chaqilarkan, momaqaldiroq guldirarkan, to‘qnashuv kattaroq maydonda yuz bersa, ko‘proq massa to‘qnashsa, chaqmoq ham kattaroq chaqilarkan, ovozi ham uzoq-uzoqlarga ketarkan. Men kulgini tabiatning ana shu hodisasiga o‘xshatgim keladi. Axloq bilan axloqsizlik to‘qnashgan joyda, butun xalq va davlatning irodasini aks ettirgan qonun bilan qonunsizlik to‘qnashgan joyda kulgiga sabab bo‘ladigan bir ruhiy holat yuzaga keladiki, bu ruhiy holatning katta-kichikligiga, salmog‘iga qarab, goh mayin, latif bir kulgi, goh erkalovchi jilmayish, goho zaharxandali qahqaha sodir bo‘lishi mumkin... Hajvchi o‘z qahramonidagi yengil-yelpi kamchiliklarni shunchaki tanqid qilib, uning ustidan yengilgina kulib qo‘ymoqchimi yoki shu illatni tashuvchi qahramonni sharmanda-yu sharmisor qilib, uni yer bilan yakson qilmoqchimi –

ana shunga qarab, asarni yo “yumoristik” yoki “satirik” deb ataymiz”¹. Yozuvchi hajviyotning ikki turi – satira va yumor orasidagi farqni yaxshi qilib ta’riflab bergenidan so‘ng, Farhod Musajonov, Ne’mat Aminov, Sa’dulla Siyoyev, Anvar Muqimov kabi hajviy asarlar mualliflarining Abdulla Qodiriy, G‘afur G‘ulom, Said Ahmadlar ijodidan bahra olayotganliklarini ta’kidlab o’tadi. Suhbat jarayonida jahon adabiyoti hajvchilarining o‘zbek adabiyotiga ta’siri, bolalar adabiyotidagi satirik va yumoristik ohanglar masalalariga ham to‘xtalib o‘tadilar va dolzARB muammolarga yechim qidiradilar. Mazkur adabiy suhbat o‘zbek adabiyotida hajviy asarlar yaratishning asosiy tamoyillarini ko‘rsatib bergani, ijodkorlari yangi-yangi asarlar yaratishga ruhlantirgani bilan ahamiyatlidir.

Yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek, bugungi kun adabiy tanqidchiligining asosiy muammolari adabiy suhbatlarda o‘rtaga tashlanib, gap mazmun ma’nosi bilan adabiy jarayonga, adabiy tanqidga borib ulanadi. Suhbatlarning deyarli barchasida adabiy jarayondagi modern, postmodern usulda yaratilayotgan asarlardan qoniqmayotgani, bunday asarlarning o‘quvchilarga “yuqmayotgani”dan, kuyinis*h hissi ustuvor. Bunday asarlarni yaratish ehtiyojga aylandimi, taqlid va ta’sirning farqiga bora olayapmizmi? Shu kabi savollar suhbatlarning barchasida ko‘ndalang bo‘lgan. Munosabat, izoh turlicha. “Afsuski, modern tamoyilida bitilgan asarlarda tabiiylikdan ko‘ra, atayinlik, ilhomga qaraganda taqlidchilik sezilib, o‘z zaminidan uzilib” qolish xavfi aytilsa, (I.Haqqul.“Kimki beishq ilmi donish istagay...”) N.Normatov va A.Ulug‘ov “Biz izlayotgan hikmatlar” suhbatida bu qoniqmaslik hissi e’tiroz ohangi bilan almashib, bu usulda yaratilayotgan asarlar “yuqumsiz”, mavhum, “tushunarsiz” ekanligi, Boltiqbo‘yi, Lotin Amerikasi adabiyotidagi an’analarni joriy qilish bizga to‘g‘ri kelmasligi aytildi. Nima uchundir o‘zbek kitobxoni modern tipdagи asarlarni qabul qilishi bir oz og‘irroq kechmoqda. Ularning yozilish jarayoni his qilinganmi, pishib yetilganmi, shunga ehtiyoj bormi? Ifodada, tasvirda yangi yo‘l qidirish yaxshi, ammo bu milliy zamin negizida bo‘lmog‘i zarur. Bu asr boshidagi Cho‘lponning yangi yo‘l qidirishiga o‘xshaydimi?

¹ Normatov U. Nafosat gurunglari.T.: Muharrir, 2010. 351-b.

Bizningcha, yo‘q. Cho‘lponning og‘rigan millat dardiga em qidirishi, istakning isyonga aylanishi, bu yo‘lda jasorat ko‘rsatishi bugungi kun ijodkoriga ibrat bo‘lmog‘i lozim. Bugungi kun yozuvchilarimizga aynan shunday jasorat yetmayotganday...

“Adabiyotda estetik ideal, uni yaratish muammosi U.Normatov va H.Boltaboev “Bugungi adabiyotda estetik ideal va qahramon muammosi” suhbatida bugungi o‘zbek nasridan, saviyasidan U.Normatov fikrlarida ko‘tarinkilik, qoniqish hissi sezilsa, H.Boltaboev qarashlarida bir qadar sergaklik, ehtirosga berilmay aniq mushohada qilishga intilish ko‘proqday. “Qalamdan boshqa qurolim yo‘q” suhbatida E.A’zam “yangicha uslublarni anglamaydigan bir nodon bo‘lsang, men nima qilay?!”,- degan iddaolardan og‘rinsa, A.A’zam (S.O‘nar bilan suhbatda) “Adabiy tanqidchiligidan mezon bo‘ladigan fikrlar, yetakchi tanqidchilarimiz yo‘q. Adabiy-tanqidiy tafakkur beega qolgandek, uning ta’sir kuchi yo‘qolib, o‘zi tanazzulga yuz tutdi” deb kuyinadi. Bu qarashlar Q.Yo‘ldoshevning “O‘zbek sinchiligi o‘zbek adabiyotining oldida bora olmayapti, hatto, yonma-yon ham keta olmayati, ortidan borayotir, yetib olay deb ham yugurayotgani yo‘q. Yo‘naltirish, rag‘bat yo‘q darajada”,- degan mulohazalari yuqoridagilarni to‘ldiradi. Yuqoridagi suhbatlardan o‘zining yo‘nalishi, mazmuni bilan ajralib turadigan U.Hamdam va R.Rahmatning “Ijodiy erkinlikning totli mevalari suhbatida bevosta o‘zbek nasridagi “yangilanish” haqida so‘z yuritilib, R.Rahmat adabiy tanqidchilik tor doirada fikrashi, jahoniy mutolaaning ko‘ngildagidek emasligi, balki shu jihat yangi tipdagisi asarlar mohiyatni anglashga to‘siq bo‘layotganini qayd etsa, U.Hamdam “yangi adabiyotning milliy zaminda ildiz otganligi, bu adabiyot Yevropa modern adabiyotidan ko‘chirilgan nusxa yoki unga taqlid emas, boshqacharoq shakl va mazmunga ega o‘z adabiyotimizdir”, deb yozadi. Suhbatni umumiy maxrajga keltirsak, keyingi davr nasrida ifoda-yu usullari bilan yangilangan o‘zbek adabiyoti dunyoga kelganligi e’tirof etiladi”¹.

Munaqqid Umarali Normatovning “Nafosat gurunglari” asaridan o‘rin olgan adabiy-tanqidiy suhbatlar o‘zbek adabiy tanqidchiligidida adabiy suhbat janrining keng

¹To‘laganova S. Tanqid emas, tahlil etmoq zarurati// O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2015, 29-yanvar.

ommalashganligidan, mustaqil janr sifatida ancha rivoj topganligidan dalolatdir. Umarali Normatov asarlarni tahlil va talqin qilish, adabiy jarayonga yondashish, ijodkorlar hayotini yoritish va mulohazalarini ifodalashda ravonlik hamda aniqlikka, xolislikka intiladigan munaqqiddir. Munaqqid tabiatida samimiylilik, ezgulik, halollik fazilatlari mavjudligidan adabiy tanqidni “So‘z san’ati mo‘jizalarini kashf etish san’ati” deb qaraydi. Tanqidchi har bir ijodkorning izlanishi, mehnati, shaxsiga chuqur hurmat ko‘rsatadi, iste’dodlarni hamisha e’zozlaydi. Bularning barchasi U.Normatovning adabiyotga, so‘z san’atiga bo‘lakcha mehri, uning inson va munaqqid, adabiyotshunos olim sifatidagi yuksak ma’naviyatidan dalolatdir.

XULOSA

XX asr adabiy tanqidchiligining boy, rang-barang, sermashaqqat va murakkab, ayni vaqtida, samarali izlanishlardan iborat tarixi o‘zbek adabiyotshunosligida ayricha o‘rin tutadi. Binobarin, adabiy tanqidning janrlar tarkibi va tabiatni, genezisi, ilmiy-nazariy mohiyati, xususiyatlari, ilmiy asarlarning tuzilishini tadqiq etish adabiyot rivoji, yozuvchi va munaqqidlar ijodi, kitobxonlar dunyoqarashi va ma’naviyatining shakllanishi, jamiyat estetik tafakkuri takomilida tutgan o‘rnini belgilashga asoslangan tadqiqotlar yaratish muhim vazifalardandir.

Mustaqillik yillarida o‘zbek adabiy tanqidchiligi qator muvaffaqiyatlarga erishdi, tanqidchilar faoliyati yanada kengaydi. Shu bois bugungi adabiy jarayonda adabiyotshunoslik bilan adabiy tanqidchilik baravar jadal sur’atlarda rivojlanmoqda. Ayniqsa, joriy adabiy jarayonni baholashda munaqqidlarning roli katta bo‘lmoqda.

Barcha san'at turlarida bo'lgani kabi adabiy tanqid asarlarining o'z tuzilishi, ilmiy-ma'rifiy xususiyatlari, qo'llanish o'rni va bajaradigan vazifalariga ko'ra muayyan guruhlar va yo'nalishlarni tashkil etadi. Tanqidchilik janrlarini shartli ravishda ikki yo'nalishga – adabiy jarayonni hamda yozuvchi hayoti, ijodi masalalarini yorituvchi yo'nalishlarga ajratish mumkin. Ma'lumki, adabiy suhbat jonli muloqatga asoslangan janr sanaladi. So'nggi davrlarda tanqid janrlari orasida adabiy suhbat janri keng rivoj topmoqda. Bitiruv malakaviy ishda adabiy suhbat janrining bugungi kundagi rivojini munaqqid Umarali Normatov suhbatlari asosida tahlil qilishga harakat qildik va quyidagi xulosalarga kelindi:

- Adabiy tanqidchilik rivojida uning muloqatga asoslangan eng qiziqarli janrlaridan biri – adabiy suhbatning o'rni o'ziga xosdir. O'zbek adabiy tanqidi janrlarining eng faolaridan biri bo'lgan adabiy suhbat mumtoz adabiyotshunoslik zaminidan va davr adabiy jarayoni ehtiyojidan o'sib chiqqan, jahon adabiyotshunosligi, yangi zamon ilg'or tanqidiy tafakkuri ta'sirida rivoj topgan;
- Adabiy-tanqidiy suhbat muloqotning ixcham shakllaridan biri tarzida adabiyot rivojida muayyan ahamiyatga ega. Suhbat ikki shaxsning – yozuvchi va tanqidchi yoki ijodkor bilan ijodkorning badiiy ijod sirlari, adabiyot muammolari haqidagi erkin muloqotidir. Suhbat ba'zan suhbatdoshlarning qisqa to'qnashuvlari asosiga quriladi, ko'pincha, ular bir-birining fikrini boyitib, badiiy ijod sirlari haqida mulohazalarni o'rtaga tashlash yo'lidan boradilar;
- adabiy suhbatlar o'zbek adabiy tanqidchiligida qator adabiyotshunos va munaqqidlar faoliyatida muhim o'rin tutadi. O'zbek adabiy tanqididagi suhbatning o'ziga xosligi U. Normatov "Talant tarbiyasi", "Nafosat gurunglari", "Ijod sehri", I.Haqqulovning "G'azal gulshani", "Kim nimaga tayanadi", S.Matjonovning "Tiriklik suvi" kitoblarida yoritilgan. O'zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligida bir nechta suhbatdoshlar ishtirokidagi davra suhbatlari ham uchrab turadi. Bunga so'nggi yillarda U.Normatov, B.Nazarov, B.Sarimsoqov, I.G'afurov, N.Rahimjonov, Q.Yo'ldoshev, S.Meli ishtirokida "Mustaqillik davri she'riyati" hamda P.Qodirov, U.Normatov, A.Rasulov, N.Xudoyberganov, B.Nazarov, D.Alimova ishtirokidagi "Mustaqillik davri

nasri” mavzuidagi davra suhbatlarini ko‘rsatish mumkin;

– O‘z mohiyati va vazifasiga ega adabiy-tanqidiy suhbatning boshqa janrlardan farqli hamda eng asosiy xususiyatlaridan biri shuki, unda ikki va undan ortiq kishi ishtirok etadi. Suhbatdoshlar ko‘nglidan nimalar o‘tayotganini bir-biriga ochiq-oydin bayon etadi. Muloqot turli xarakter va yo‘nalishda bo‘lishi mumkin. Adabiyot haqida, san’at haqida ikki kishi (olim va adib, tanqidchi va shoir) aro kechuvchi suhbat tanqidchilikning qizg‘in, munozarali, qiziqarli shakllaridan biridir;

– Adabiy suhbatlar: 1) ijodkor uchun ham, kitobxon uchun ham, suhbatdoshlarning o‘zi uchun ham ma’lum ahamiyatga egadir. Binobarin, bunday suhbatlarni uyushtirish adabiy jarayon va adabiyot rivoji uchun zarurdir; 2) ijodkorning ijod laboratoriyasiga kirib, badiiy ijod sirlaridan voqif bo‘lish va uni kitobxonga ko‘rsatish imkoniyati suhbatda ko‘proqdir; 3) shoir bilan tanqidchi suhbat erkin mulohaza, bir-birini tushunish ruhida qurilganligi unga o‘ziga xoslik baxsh etadi; 4) turli xotiralardan misol keltirish adabiy suhbatning badiyiligi, jonli va qiziqarlilagini ta’minlab, uning ommabop ilmiy-badiiy tafakkur namunasi ekanligini belgilaydi; 5) suhbat adabiyot muxlislari, ayniqsa, boshlovchi ijodkorlar uchun ilmiy-ma’rifiy ahamiyatga ega; 6) suhbatda suhbatdoshlarning ma’naviy, ilmiy, adabiy, estetik dunyosi namoyon bo‘lib, badiiy olamni idrok etish saviyasi, uslubi yaqqol ko‘rinadi.

– Adabiy-tanqidiy suhbat suhbatdosh-ijodkorlarning ijodiy qiyofasi va qalbini chuqurroq anglab olish uchun kitobxonga yordam beradi. O‘quvchini adabiyotning nazariy masalalari, yozuvchi olami, asar va qahramonlarning yaratilish tarixi bilan yaqindan tanishtirishda muhim o‘rin tutadi;

– Adabiy jarayon masalalari munaqqid Umarali Normatov adabiy suhbatlarida chuqur tadqiq etiladi. Ma’lumki, Umarali Normatov o‘zbek adabiy tanqidchiliginining janriy rang-barangligini boyitish yo‘lida astoydil izlanishlar olib borayotgan peshqadam ijodkorlardan biridir;

– Munaqqid Umarali Normatovning “Talant tarbiyasi”, “Ijod sehri”, “Nafosat gurunglari” kitoblaridan o‘rin olgan adabiy suhbatlar adabiy jarayon voqealarini keng yoritgani, adabbiy tanqid va adabiyotshunoslikning dolzarb muammolarini ko‘tarib

chiqqanligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi;

– Umarali Normatovning “Ijod sehri” kitobidan o‘rin olgan “Romanning yangi umri”, “Dunyoni yangicha ko‘rish ehtiyoji”, “Ko‘ngil kuylari” mavzusidagi suhbatlarida joriy adabiy jarayonning eng dolzarb masalalari xususida bahs yuritiladi va bu suhbatlar zamонавиј о‘zbek adabiyotini о‘рганишда аhamiyatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

– “Nafosat gurunglari” kitobining “Adabiy suhbatlar” faslida munaqqidning “Harakatdagi estetika”, “Iste’dod ko‘lami”, “Yozuvchi va janr”, “Hayot va hajviyot”, “Iste’dodni kashf etish san’ati” nomli turli mavzulardagi suhbatlari berilgan bo‘lib, bu janrning eng sara namunalaridir.

– Mustaqillik davri adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligidagi mazkur janrga qiziqish tobora kuchaymoqda. Shu o‘rinda O‘zbekistonning istiqlol davri tanqidchiligi ko‘p asrlik o‘tmish adabiy tanqidchiligining merosxo‘ri ekanligini ham unutmasligimiz lozim. Shuning uchun ham o‘zbek tanqidchiligi tarixini xolisona har tomonlama o‘rganib, kerakli xulosalar chiqarish, bugungi zamon talabiga to‘g‘ri kelmaydigan humkron siyosatga moslashish o‘rinlarini ham chuqur tahlil qilib, ularga tarixda yuz bergen fakt sifatida baho berish zaruriy bir holdir. Chunki, bu masala hozirgi istiqlol davri mafkurasidan kelib chiqib, sho‘ro davri adabiyoti va adabiy tanqidchiligi tayangan estetik va ijtimoiy asoslarni qayta baholash, yangicha mafkura asosida yangicha mezonlarni kashf etish vositasida milliy erk tuyg‘usini ifodalash ehtiyoji nuqtayi nazaridan ham o‘ta zarurdir.

Xulosa sifatida aytish lozimki, adabiy suhbat janri o‘z vazifalari, o‘z mohiyati va o‘z maqsadiga egadir. Bu janrning boshqa adabiy tanqid janrlaridan farqli va asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, adabiy jarayon, mutaxassislar va kitobxonlar, bir vaqtning o‘zida, u yoki bu muammo xususida, ko‘plarni qiziqtirib kelayotgan yechimi yoxud yoritilishi kutilayotgan masala haqida turli qarashlarning guvohi bo‘ladi. Faqat suhbatlar jarayonidagina bunday imkoniyatlar bo‘lishi mumkin. Ko‘pchilikda yangi fikr uyg‘otish, mavjud fikrlarni mustahkamlash va yanada kengaytirish, ayrim fikrlardan esa voz kechishda suhbatlarning, davra suhbatlarining ahamiyati muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar

1.1. Karimov I. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. –Toshkent: O‘zbekiston, 1999. 381-b.

1.2. Karimov I. Adabiyotga e’tibor – ma’naviyatga, keljakka e’tibor.–Toshkent: O‘zbekiston, 2009.

1.3. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. –Toshkent: Ma’naviyat, 2008. 176-b.

1.4. Karimov I. Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliv saodatdir. –Toshkent : O‘zbekiston, 2015.

II. Ilmiy-nazariy va badiiy adabiyotlar

2.1. Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidi janrlar tarkibi. Filol. fanlari dokt ... dis.avtoref.Toshkent., 1993. 46-b.

2.2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2001. 556-b.

2.3. Boltaboyev H. Nasr va uslub.Toshkent: Fan, 1992. 112-b.

2.4. Hayitmetov A. Alisher Navoiyniing adabiy-tanqidiy qarashlari. Toshkent: O‘zR Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 1959. 196-b.

2.5. Hamdamov U. Badiiy tafakkur tadriji.Toshkent: Yangi asr avlod. 2002. 200-b.

2.6. Hamdamov U. Yangilanish ehtiyoji. Toshkent: Fan. 2007.196-b.

2.7. Jo‘raqulov U. Nazariy poetika masalalari. Toshkent: 2015. 353-b.

2.8. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. Toshkent: 2016. 361-b.

2.9. Karimov N, Mamajonov S va boshqalar. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O‘qituvchi. 1990. 100-b.

2.10. Mamajonov S. Uslub jilolari. Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti.

1972. 219-b.

- 2.11. Mirzayev S. Badiiy uslub sehri: Samarqand. Universitet, 89-90-b.
- 2.12. Mirvaliyev S. Nasrimiz badiiy olami. Toshkent: Adabiyot va san'at. 1991. 232-b.
- 2.13. Mirvaliyev S . O'zbek romani. Toshkent: 1969. 77-b.
- 2.14. Mustaqillik davri adabiyoti. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2006.

228-b.

- 2.15. Normatov U. Talant tarbiyasi. Toshkent: Yosh gvardiya. 1980.165-b.
- 2.16. Normatov U. Nafosat gurunglari.Toshkent: Muharrir, 2010. 387-b.
- 2.17. Normatov U. Qahhorni anglash mashaqqati. Toshkent: 2000. 50-b.
- 2.18. Normatov U. Ijod sehri. Toshkent: Sharq. 2007. 352-b.
- 2.19. Nazarov B. O'zbek adabiy tanqidchiligi. Toshkent: Fan, 1979. 283-b.
- 2.20. Nazarov B, Rasulov A, Ahmedova Sh, Qahramonov Q. O'zbek adabiy tanqidi tarixi. Toshkent., 2012. 382-b.
- 2.21. Nazarov B. Hayotiylik – bezavol mezon. Toshkent: Yosh gvardiya, 1985.

222-b

- 2.22. Qudratullayev H. Navoiyning adabiy-estetik olami. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa birlashmasi, 1991. 30-b.
- 2.23. Rasulov A. Hozirgi o'zbek tanqidchiligidan tahlil va talqin muammosi. Filol.fanlari dokt... dis. avtoref. Toshkent., 2002. 275-b.
- 2.24. Sattorova G. Milliy xarakter va badiiy talqin.Toshkent: Fan, 2007.119-b.
- 2.25. Sodiqov S. Ijodning o'ttiz lahzasi.Toshkent: Sharq. 2005. 320-b.
- 2.26. Tojiboyev R. XX asr boshlari adabiy tanqid tarixi . Filol. fanlari nomz ... dis. avtoref. Toshkent., 1993. 28-83-b.
- 2.27. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: Sharq. 2002. 254-b.
- 2.28. Umurov H. Tahlil san'ati. Toshkent: Adabiyot va san'at, 1978. 61-b.
- 2.29. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. Toshkent: O'zbekiston, 1993. 191-b

- 2.30. Xudoyberganov N, Rasulov A. O‘zbek sovet adabiy tanqidchiligi. Toshkent: O‘qituvchi, 1990. 168-b.
- 2.31. Yoqubov I. Hozirgi adabiy jarayon. Toshkent: Universitet, 2005. 182-b.
- 2.32. Yoqubov I. O‘zbek romani tadriji. Toshkent: Fan va texnologiya, 2006. 164-b.
- 2.33. Yo‘ldoshev B. Tanqidchi mahorati va adabiy jarayon. Toshkent: Fan, 2002. 157-b.
- 2.34. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. Toshkent: Yangi asr avlod, 2006. 778-b.
- 2.35. O‘zbek sovet adabiy tanqidchiligi tarixi. Ikki tomlik. 1- tom. Toshkent: Fan, 1987. 347-b; 2-tom. 329-b.
- 2.36. O‘tayev O‘. Tanqid va uslub. Toshkent: Fan, 1976. 59- b.
- 2.37. G‘afurov I. Mangu latofat. Toshkent: Sharq. 2008. 464-b.
- 2.38. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. Toshkent: Sharq. 2004.

III. Matbuot materiallari

- 3.1. Abduqodirov A. Davr, uslub va poetik obraz // O‘zbek tili va adabiyoti. 1980. №2. 26-30-b.
- 3.2. Doniyorova Sh. Davr va qahramon muammosiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti. 1999. №3. 46-47-b.
- 3.3. Doniyorova Sh. Tarixiy mavzu va adib ma’suliyati // O‘zbek tili va adabiyoti. 2002. №5. 45-47-b.
- 3.4. Normatov U. Yangi asr odamlari // O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2009. 29-may
- 3.5. Normatov U. Erkin ijod imkoniyatlari (davra suhbati) // O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2003. 28-avgust.
- 3.7. Normatov U. Fig‘on // Yoshlik. 1990. № 6. 64-bet.
- 3.8. Rasulov A. Badiiylik – eskirmaydigan yangilik // Jahon adabiyoti. 2001. № 8. 157-163-b.

- 3.9. Rahimjonov N. Mustaqillik davri adabiyotining asosiy xususiyatlari haqida // O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent: № 4 10-15-b.
- 3.10. Sarimsoqov B. Absurd ma’nisizlikdir // O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2002. 28-iyun.
- 3.11. To‘laganova S. Tanqid emas, tahlil etmoq zarurati.// O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2015, 29-yanvar.

IV. Internet saytlari

- 4.1. www.adabiyot.uz
- 4.2. www.google.uz
- 4.3. www.Kh.Davron.uz
- 4.4. www.literatura.ru
- 4.5. www.ziyonet.uz